

## शान्तिको प्रयासमा सशस्त्र हिंसाको असर नेपालमा हतियार

### परिचय

नेपालमा २०६३ सालमा गृहयुद्ध अन्त्य भएपछि ठोस रूपमा परिवर्तन भयो। युद्धको प्रमुख उपलब्धिका रूपमा राजतन्त्रको अन्त्य, एकीकृत नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी माओवादीको सरकारमा सहभागिता र यसका लडाकु दस्ताको नेपाली सेना समावेश हुनु हो। जम्मा १,४६२ माओवादी लडाकु नेपाली सेनामा समायोजनका लागि छानिए जसमध्ये ७१ अधिकृत स्तरमा समावेश गरिए (पुन, २०६९)। अधिकांश द्वन्द्वोत्तर कालमा रहेका मुलुकमा देखिएजस्तै नेपाल पनि राजनीतिक स्थिरता र द्वन्द्वोत्तर हिंसाको सामना गर्न संघर्ष गरिरहेको छ।

सशस्त्र हिंसाबारे गरिएका सम्बोधन हतियारको मापन वा वितरणको स्पष्ट सूचनामा आधारित छैन। नेपालमा कस्ता प्रकारका हतियार छन् वा तिनीहरू कहाँ केन्द्रित छन् भन्ने स्पष्ट छैन। यस विषय प्रस्तुतिले द्वन्द्वोत्तर नेपालमा हतियारको मापन र स्वामित्वबारे अन्वेषण गर्न प्रकाशित प्रतिवेदनहरूलाई आधार मानेको छ भने अन्य अनुमान प्रविधिहरू पनि अपनाएको छ। यस अध्ययनको प्रमुख निष्कर्षहरू:

- नेपालमा निजी रूपमा राखिएका हतियारको संख्या ४ लाख ४० हजार रहेको अनुमान गरिन्छ, तीमध्ये झण्डै ५५ हजार हतियार वैधानिक रूपमा दर्ता भएको विश्वास

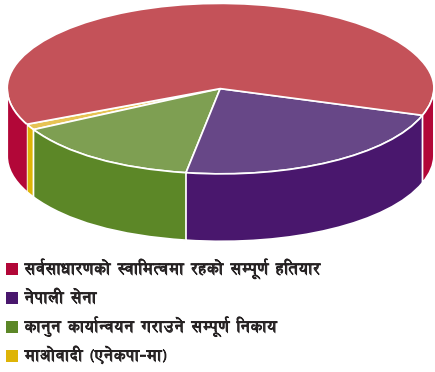
गरिएको छ।

- दर्ता नगरिएका अधिकांश हतियार घरमै निर्मित कटुवा बन्दुक रहेका छन्। यस्ता कटुवा बन्दुकको संख्या करिब ३ लाख ३० हजार रहेको विश्वास गरिएको छ।
- अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुसार देशमा भएको लामो द्वन्द्वका बावजुद निजी हतियारको स्वामित्व न्यून रहेको छ। हतियारको स्वामित्व दर प्रत्येक १ सय वासिन्दासँग १ दशमलव ७ रहेको मानिएको छ।
- सार्वजनिक सर्वेक्षणले निजी हतियार सर्वसुलभ वा दुर्लभ दुवै नभएको निर्दिष्ट गरेको छ।
- नेपाली सेनासँग करिब १ लाख ६० हजार



एसएआर राइफलका साथ माओवादी लडाकु, काठमाडौंको दक्षिण-पश्चिमस्थित चितवन शक्तिखोरमा २०६८ माघमा आयोजित सरकारलाई शिविरको नेतृत्व हस्तान्तरण गर्ने समारोहमा। © जेमुनु अमरासिधे। एसोसिएट प्रेस।

चित्र नं. १: नेपालमा अनुमानित हतियार वितरण २०६९



- र अन्य सुरक्षा निकायहरूसँग ७४ हजार साना हतियार रहेको छ ।
- २०६३ सालमा शान्ति सम्झौतामा हस्ताक्षर हुँदा माओवादी जनमुक्ति सेनासँग अनुमानित ९ हजार ५ सय साना तथा हलुका हतियार रहेको थियो । तीमध्ये ३ हजार ४ सय ७५ वटा हतियार सरकारलाई हस्तान्तरण गरियो । सम्भवतः करिव ६ हजार साना हतियार पूर्व जनमुक्ति सेनासँगै बाँकी रहेको छ ।
- राष्ट्रसंघीय कमट्रेडका अनुसार विगत दुई दशकसम्म संयुक्त राज्य अमेरिका औपचारिक रूपमा नेपालका लागि वैध हतियार निर्यात गर्ने प्रमुख राष्ट्र रहेको थियो । नेपालको साना हतियार व्यापारबारे कमजोर तथ्यांक रहेका कारण यसबारे न्यून जानकारी छ ।
- २०६३ मा कुल ५६ हजार ३ सय ५७ वटा काम नलाग्ने पुराना साना तथा हलुका

हतियार नेपाली सेनाले एकजना अमेरिकी थोक विक्रेतालाई बिक्री गरेको थियो । उक्त बिक्रीले सैन्य आधुनिकीकरण गर्न र पुराना हतियारलाई नयाँद्वारा प्रतिस्थापन गर्न सघाएको देखिन्छ ।

यस विषय प्रस्तुतिमा नेपालका हतियारका स्वामित्ववालाहरूलाई सर्वसाधारण जनता, राज्यको सुरक्षा सेवा र पूर्व लडाकु गरी तीन प्रमुख समूहमा व्याख्या गरिएको छ । यसले देशमा भण्डै ७ लाख १० हजार हतियार रहेको निव्यौल गरेको छ (तालिका १ को चित्र १ हेर्नुहोस्) । मुलुकभित्र रहेका हतियारमध्ये सर्वसाधारण जनतासँग दुई तिहाई हतियार रहेको छ भने तीमध्ये अधिकांश परम्परागत ढंगले घरमै बनाइएका कटुवा बन्दुक रहेका छन् । तुलनात्मक रूपमा गृहयुद्ध पछि सेना तथा कानून कार्यान्वयन गराउने निकायहरूसँग वृहत् रूपमा विस्तारित जनशक्ति र आधुनिक हतियार रहेको छ ।

### निजी स्वामित्व

यस प्रतिवेदनले हतियारका सम्बन्धमा गरिएका पूर्व अनुसन्धानबाट अनुमानित कुल हतियारको परिमाण साभार गर्ने अवसर पाएको छैन । कुनै पनि प्रक्रियागत अध्ययन वा विशेषज्ञले नेपालमा निजी हतियार स्वामित्वको कुल अनुमान गरेको पाइएन । अहिलेसम्म यस सम्बन्धमा अन्य राष्ट्रहरूको तथ्यांकलाई तुलना गर्दै अनुमानित विवरणमात्र प्रकाशित गरिएको छ (कार्प, २०६४ख) । तर, यस अध्ययनमा प्रहरीद्वारा जफत गरिएको हतियार

र सार्वजनिक सर्वेक्षणलगायत विभिन्न प्रकारका प्रमाणको आधारमा निजी स्वामित्वमा रहेका हतियारको तथ्यांक चित्रित गरिएको छ ।

### दर्ता

नेपालमा निजी स्वामित्वका हतियार सम्बन्धी सबैभन्दा भरपर्दो सूचनाको स्रोत ती हतियारको दर्ता हो । सञ्चार माध्यमको प्रतिवेदनअनुसार नेपालमा ३४ हजार ४ सय ६८ व्यक्ति ले निजी हतियारको अनुमति लिएका छन् (शर्मा, २०६९) । व्यक्तिगत रूपमा यसरी करिव ५५ हजार नागरिकले लाइसेन्स लिएका छन् र तीमध्ये प्रत्येकसँग औसतमा १.६ वटा वैध हतियार रहेको देखिन्छ (राकोभिटा, मुर्रे र शर्मा २०६९, पृष्ठ ५७-५९, रिपब्लिका, २०६६) ।

नेपालमा बन्दुकका लागि अनुमति लिन सजिलो छैन । वि.सं. २०४७ मा प्रजातन्त्रको पुनस्थापनापछि बनाइएका प्रावधानहरूका कारण यो कार्य अझै बढी कठिन भएको छ । खर-खजाना ऐन, २०२० अनुसार लाइसेन्सका लागि दिइएको निवेदन सर्वप्रथम गृहमन्त्रालय या निवेदकको जिल्लाको प्रमुख जिल्ला अधिकारीले स्वीकृत गर्नुपर्दछ (नेपाल, २०२०, खरेल तथा श्रेष्ठ, २०६७) । २०४७ सालदेखि कुनै पनि हातेबन्दुकका लागि अनुमतिपत्र जारी गरिएको देखिँदैन । साथै, २०६७ देखि आधारभूत अनुमतिपत्रको शुल्क बढाएर नेरु १०,००० पुऱ्याइएको छ भने हतियारको वैधानिक स्वामित्व जटिल बनाइएको छ (खरेल र श्रेष्ठ २०६७) । चर्को शुल्क र अनुमति प्रणालीको जटिलताका कारण वैधरूपमा घरमै बनेको हतियार राख्न असम्भव नै नभए पनि गाह्रो भने पक्कै छ । प्रहरीलाई यस्ता हतियार देखासाथ जफत गर्ने अधिकार छ (नेपाल, २०२०, शर्मा, २०६९) ।

### दर्ताविनाको स्वामित्व

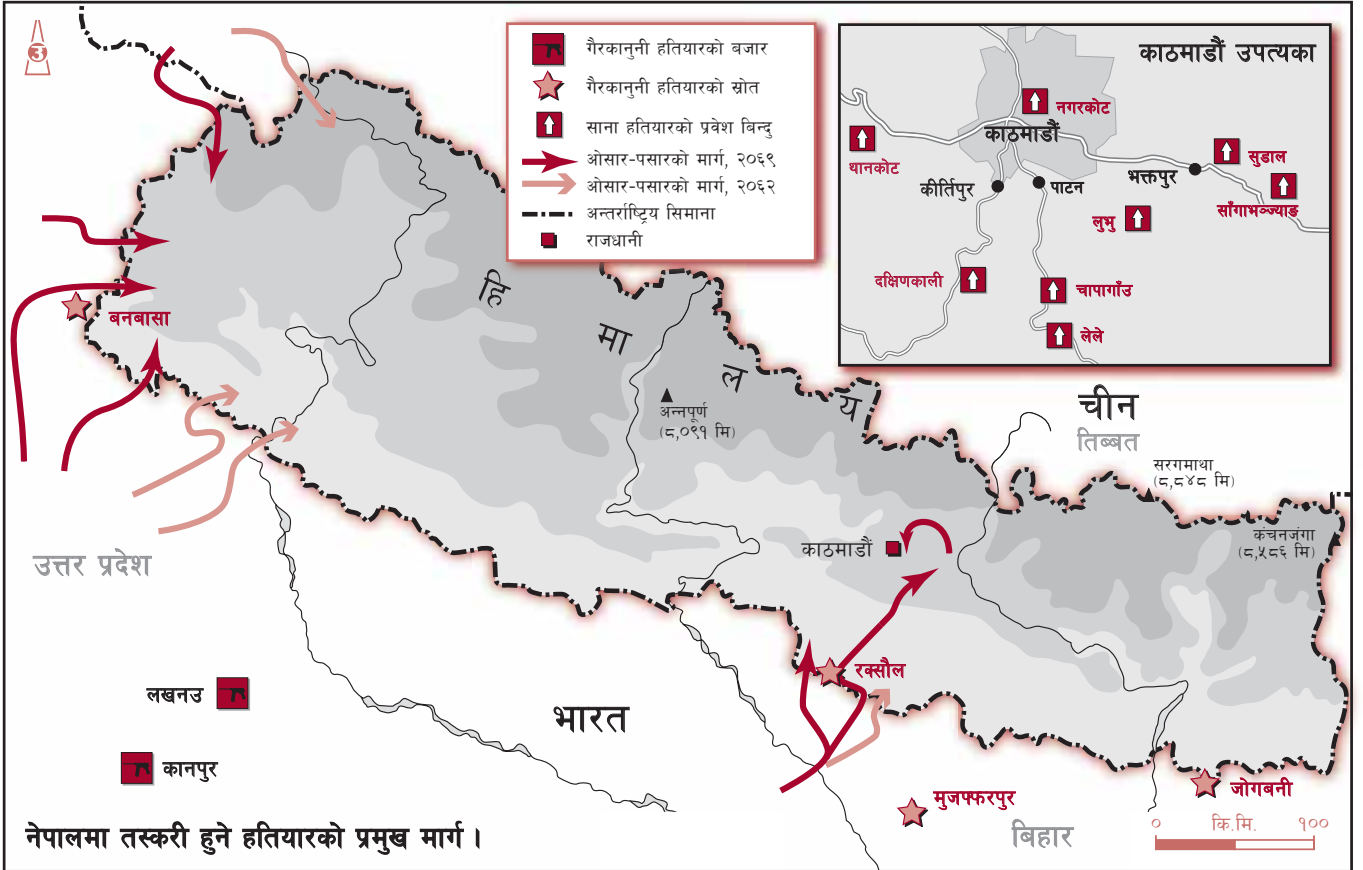
खर्चिलो शुल्क र अनुमतिपत्र लिन गाह्रो प्रक्रियाका कारण हतियार र त्यसमा पनि हातेबन्दुक लिन चाहने व्यक्तिहरूले अवैध उपाय खोज्ने गरेका छन् । दर्ता नगरिएका कारखानामा बनेका बन्दुक लगायतका हतियारहरूमा भारत र चीनबाट आयात गरिएका, नेपाली सुरक्षा निकायहरूसँग चोरिएका र केही पूर्व माओवादी लडाकुहरूका हतियार रहेका छन् । अनुमति पत्र तथा दर्ता गरिएका हतियारको तथ्यांक अस्पष्ट भएकाले र प्रहरीबाट जफत गरिएका हतियारको तथ्यांक र मत सर्वेक्षणबाट प्राप्त तथ्यांक यकिन र सही नदेखिने भएकाले कारखानामा निर्मित कति हतियार निजी स्वामित्वमा छन् भनी ठम्याउन गाह्रो छ । यसो भनिए तापनि अवैध हातेबन्दुकको उपलब्धता अपवाद छैन (शर्मा,

तालिका नं. १: नेपालमा अनुमानित हतियार वितरण, २०६९

जनसंख्या	श्रेणी	जनसंख्याको आधारमा हतियारको दर	अनुमानित हतियार	तराई
निजी वासिन्दा २,६६,००,०००	निजी रूपमा व्यक्तिका नाममा दर्ता भएको, कारखानामा बनेको,		५५,०००	
	निजी दर्ता नभएको, कारखानामा बनेको		५५,०००	
	निजी घरमै बनाइएका		३,३०,०००	
	निजी स्वामित्वमा रहेका सम्पूर्ण हतियार	०.०१७		४,४०,०००
नेपाली सेना ९५,०००	नेपाली सेना	१.७	१,६०,०००	१,६०,०००
	नेपाल प्रहरी	१.०	४७,०००	
कानूनको कार्यान्वयन गराउने निकाय ४७,०००	सशस्त्र प्रहरी बल	१.८	५६,०००	
	कानून कार्यान्वयन गराउने सम्पूर्ण निकाय			१,०३,०००
३१,०००	माओवादी	०.६	६,०००	६,०००
कुल				७,०९,०००

नोट: अनुमानित तथा कुल अंक दुई अंकमा प्रस्तुत गरिएको छ । २०६९ मा ३,४७५ वटा हतियार सेनालाई हस्तान्तरण गरिएपछि माओवादीको कुल हतियार संख्या सोहीअनुसार घटाइएको छ । केन्द्रीय तथ्यांक विभागले प्रकाशित गरेको २०६८ को जनगणना रिपोर्टअनुसार जनसंख्या सम्बन्धी तथ्यांक स्रोतको आधारमा परिमाण निर्धारण गरिएको छ ।

स्रोत: निजी हतियारको स्रोतका लागि पृष्ठ ३-५, नेपाली सेनामा रहेका हतियारका लागि पृष्ठ ७ र नेपाल प्रहरी र सशस्त्र प्रहरी पृष्ठ ८-९ तथा माओवादी हतियारका लागि पृष्ठ १० हेर्नुहोस् ।



नेपालमा तस्करी हुने हतियारको प्रमुख मार्ग ।

टिपोट: गैरकानुनी रूपमा नेपाल भित्रिने साना हतियारको उत्पादन तथा भण्डारण हुने सहर तथा गाउँ ।  
 स्रोत: राकोभिटा, मुर्ते र शर्मा (२०७०, पृष्ठ ६०)

२०६९) । यस अध्ययनले दर्ता नगरिएका हतियारको संख्या र वैध स्वामित्वमा रहेका हतियारको संख्या वरावर मानेको छ । यस अनुमानअनुसार कुल करिब १ लाख १० हजार दर्ता गरिएका र नगरिएका कारखानामा निर्मित हातेबन्दुक, राइफल र सटगन निजी स्वामित्वमा रहेका छन् ।

जेहोस्, नेपालको सन्दर्भमा निजी स्वामित्वमा रहेका बन्दुकहरूमध्ये थोरै संख्यामा मात्र कारखानामा निर्मित बन्दुक हुनुपर्दछ । कारखानामा बनेका बन्दुकको महँगो मूल्य, दर्ता गर्न लाग्ने खर्च र गाह्रो प्रक्रियाको कारण यस्ता घरेलु बन्दुक वा कटुवा काम चलाउ राइफल र भरुवाको माग बढी छ (आरए अनलाइन) । साधारण बनोटको कटुवा बन्दुक किटको छर्पा वा एक पटकमा एउटै गोलीमात्र लोडहुने र चल्ने गरी बनाइएको हुन्छ । यसको निशाना पनि कारखानामा बनेका बन्दुकको जस्तो भरपर्दो हुँदैन (मोदी, निगम, र कुमार, २०४९) ।

बन्दुक आपूर्ति गर्ने एक स्थापित तर पूर्णतया अवैध क्षेत्रका रूपमा नेपालसँग सिमाना जोडिएका भारतको उत्तर प्रदेश र बिहार राज्यमा रहेका उद्योगहरू छन् । यस क्षेत्रबाट नै हतियारको अवैध पैठारी हुनेगर्दछ (आरए अनलाइन, राकोभिटा, मुर्ते र शर्मा २०६९, पृष्ठ ६४) सर्वेक्षणअनुसार घरमै निर्मित हतियार धेरै सस्तो अर्थात् ने.रु. १००० देखि १०,००० सम्ममा उपलब्ध हुने भएकाले ठूलो परिमाणमा

यस्ता हतियार निजी स्वामित्वको पहुँचमा पुगेका हुन् (हेजन, २०६८, पृष्ठ २७) ।

विश्वका अन्य सशस्त्र द्वन्द्वोत्तर कालमा रहेका मुलुक जस्तै नेपाल पनि बन्दुक संस्कृति र अपराधबाट प्रभावित छ । २०५२ मा देशको गृहयुद्ध शुरु हुनुअघि बन्दुकको स्वामित्वसम्बन्धी विस्तृत तथ्यांक छैन । द्वन्द्वले बन्दुकबारे नयाँ तौरतरिका र अपेक्षा सिर्जना गरेको विश्लेषकहरू बताउँछन् । घरमै निर्मित हतियार लगायत, निजी स्वामित्वसमेत बढेको छ (इरिन, २०६९) । २०६३ सम्म माओवादी लडाकुहरूलाई हतियार उपलब्ध गराउँदै आएका स्रोतहरूले अहिले हिंसात्मक अपराधी समूहहरूलाई हतियार उपलब्ध गराउने गरेका छन् (रौनियार, २०६८) । घरेलु हतियारको कमजोर बनोट हेर्दा तीमध्ये केही नेपालमै पनि स्थानीय स्तरमा उत्पादन हुने सम्भावना धेरै देखिन्छ । प्रहरीबाट उपलब्ध र घरधुरी सर्वेक्षणले कारखानामा निर्मित र घरमै बनेका अवैध बन्दुक लगायत निजी स्वामित्वमा रहेका हतियारको विवरण तथा परिमाणबारे जानकारी दिन्छ ।

प्रहरीले जफत गरेका र घरमै बनेका हतियार

प्रहरीको प्रतिवेदनअनुसार अवैध स्वामित्वमा रहेका र अपराधमा प्रयोग गरिएका घरेलु तथा कारखानामा बनेका हतियारको अनुपात ३:१

रहेको छ । २०६८ को प्रहरी प्रतिवेदनले विगत ४ वर्षभित्र ५ सय ९७ वटा हातेबन्दुक जफत भएको देखाएको छ । तीमध्ये ४ सय ५८ वटा घरमै बनाइएका र बाँकी कारखानामा बनेका छन् (तालिका २ हेर्नुहोस्) । सबैभन्दा पछिल्लो ४ वर्षको अवधिमा प्रहरीले कारखानामा बनेका पिस्तोल र रिबल्वर २ सय ६९ वटा र घरमै बनेका ७ सय १६ वटा बन्दुक जफत गरेको छ । यसको अनुपात पनि १:२.७ हुन आउँछ

तालिका नं. २: नेपाल प्रहरीद्वारा जफत गरिएका हातेबन्दुक, असार २०६३-पुस २०६७<sup>१</sup>

प्रकार	जफत कुल संख्या
घरमै बनेका हातेबन्दुक (कटुवा)	४५८
कारखानामा बनेका हातेबन्दुक	१३९
कारखानामा बनेका हतियारको किसिम	
७.६५ एमएम पिस्तोल	५
९ एमएम पिस्तोल	२५
सिक्सर पिस्तोल	२८
इण्डियन पिस्तोल	१
रिबल्वर (प्रकार अज्ञात)	३७
इटालियन पिस्तोल	१३
युएस पिस्तोल	३०

स्रोत: फ्याल



(खरेल, २०६९) ।

यो ३:१ अनुपात कति सही छ ? किन भने जफत गरिएका प्रायः सबै कटुवा अवैध छन् । कारखानामा दर्ता गरिएका बन्दुकहरू मात्र वैध रूपमा दर्ता गरिने सम्भावना रहन्छ । त्यसैले जफत भएका हतियारको दरले हतियारको सही विवरण प्रतिविम्ब नगर्न सक्छ । जेहोस्, थप तथ्यांकको अनुपस्थितिमा यस प्रतिवेदनले प्रहरीबाट जफत भएका हतियारको तथ्यांकको आधारमा कटुवा र कारखानामा बनेका बन्दुकको अनुपात ३:१ अनुमान गर्दछ । यसको आधारमा यदि सर्वसाधारण नेपाली जनतासँग करिब १ लाख १० हजार वटा कारखानामा बनेका हतियार छन् भने करिब ३ लाख ३० हजार वटा घरमै बनाइएका बन्दुक पनि निजी स्वामित्वमा हुनुपर्दछ ।

### घरधुरी सर्वेक्षण

हतियार राख्ने व्यक्तिहरूसँग स्वामित्वबारे जानकारी लिन सहज छैन । विशेषगरी एक दशकसम्म युद्ध भोगेको राष्ट्रमा यस विषयमा गरिने प्रश्नहरू संवेदनशील हुनु र त्यसको प्रतिक्रिया अप्रत्याशित हुनु अस्वाभाविक होइन । मानिसहरूसँग आत्मरक्षाका लागि घरमा हतियार भएपनि कसैले पनि आफूसँग हतियार भएको स्वीकार नगरेको एक सर्वेक्षणले देखाएको छ । घरमा हतियार भएको स्वीकार्नेहरूले पनि त्यसबारे थप विवरण दिन रुचाएनन् (हेजन, २०६८, पृष्ठ ४१, २७) ।

यद्यपि बन्दुकको स्वामित्वका सम्बन्धमा

गरिएको सर्वेक्षण कमै मात्रामा स्पष्ट र भरपर्दो हुन्छ । किनकि प्रश्न र उत्तरदाताको प्रकृतिदेखि यसलाई निर्दिष्ट गर्दछ । हालैमात्र सशस्त्र द्वन्द्वोत्तर कालको हिंसाको स्थिति, द्वन्द्व समाधान र साना हतियारको स्वामित्वबारे पाँच सर्वेक्षणले अध्ययन गरेका छन् । अनुसन्धाता गैरसरकारी संस्थाहरूले गरेको यी सर्वेक्षण कुनैपनि पूर्ण रूपमा तुलना गर्दा परिणाम समान देखिन्छ । तिनीहरूले भिन्न प्रश्नहरू सोधेका छन्, फरक-फरक नमुना प्रक्रिया अपनाएका छन् र फरक विकास क्षेत्रमा केन्द्रित छन् ।

यहाँ पुनरवलोकन गरिएका सर्वेक्षणहरूले नेपालमा हतियार स्वामित्व सामान्य नरहेको देखाएका छन् । सर्वेक्षणमा सहभागी अधिकांशले स्वामित्व स्वाभाविक नरहेको प्रतिक्रिया दिएका छन् । शान्तिका लागि सहकार्य नामक एक घरेलु गैरसरकारी संस्थाले अवैध हतियार ओसार-प्रसारको मार्ग मानिएको नेपाल-भारत सीमा क्षेत्र वरपर रहेका बासिन्दाहरूमाथि सर्वेक्षण गरेको थियो । उक्त सर्वेक्षणबाट सर्वेक्षणमा सहभागी ६२ प्रतिशतले सर्वेक्षण गरिएको क्षेत्रमा १० प्रतिशतभन्दा कम बासिन्दाले आफूसँग साना हतियार भएको, २४ प्रतिशतले १०-२० प्रतिशत स्थानीय बासिन्दासँग साना हतियार भएको जनाएको र १५ प्रतिशतले २० प्रतिशतभन्दा बढी बासिन्दासँग यस्ता हतियार भएको दावी गरेको देखिएको छ (श्रेष्ठ, २०६३, पृष्ठ ८१) । अनौपचारिक देखिने यो सर्वेक्षणमा गरिएको नमुना वैज्ञानिक देखिदैन । यसको उपलब्धिलाई

परामर्शदायक मान्न सकिन्छ । तर यसलाई पुनरोत्पादन गर्नु आवश्यक छैन । लण्डनस्थित सेफरवर्ल्ड नामक गैरसरकारी संस्थाको प्रायोजनमा दुईवटा थप प्रक्रियागत सर्वेक्षण भए । प्रत्येक सर्वेक्षणमा नेपालभरिका करिब ३ हजार व्यक्तिलाई सहभागी गराइयो । सर्वेक्षणमा सहभागीमध्ये ८४-९२ प्रतिशतले प्रहरी र सेनाबाहेक अरु कसैले कहिल्यै पनि बन्दुक बोकेको नदेखेको बताए । जेहोस्, यस सर्वेक्षणले भने महत्वपूर्ण क्षेत्रीय विविधता पत्ता लगाएको छ । तराईमा सबैभन्दा बढी हतियार देखिएका छन् भने पहाडी क्षेत्रमा सबैभन्दा कम (गोर्डन, २०६७, पृष्ठ २९) । सर्वेक्षणमा सरिकमध्ये ९६ प्रतिशतले आफूसँग साना हतियार नभएको बताएका छन् । हतियार आफ्नो साथमा रहेको बताउनेहरू मध्ये भ्रष्टाचार (१९ जना मध्ये ९) ले आफूसँग अनुमतिपत्र रहेको बताएका छन् (गोर्डन, २०६७, पृष्ठ ३०) ।

सेफरवर्ल्ड र स्मल आर्मस सर्वेको प्रायोजनमा २ हजार व्यक्तिमाथि गरिएको सर्वेक्षण देशकै भ्रष्टाचार जनसंख्या बसोबास गर्ने दक्षिणी समथर भूभाग तराईमाथि केन्द्रित रह्यो । तराई देशकै सबैभन्दा बढी साना हतियार र हिंसात्मक समस्या रहेको क्षेत्र मानिन्छ । उक्त सर्वेक्षणले सर्वेक्षणमा सरिक २ प्रतिशतभन्दा कम व्यक्तिले आफ्नो घरका कोहीसँग हतियार रहेको जनाएको उल्लेख गरेको छ । यसरी २ हजार सहभागीमध्ये ३१ जनाले मात्र आफ्नो घरमा हतियार भएको बताएका छन् (हेजन, २०६८, पृष्ठ



२०६३ बैशाखमा प्रदर्शनकारी बिरुद्ध स्टेन गन सहित नेपाली सेना/© डेनिम इस्मेल/रोयटर्स ।

२५-२६)। घरायसी सुरक्षाबारे सोधिएको प्रश्नको जबाफमा ६ प्रतिशत सहभागीले घरमा हतियार राखेको बताए (हेजन, २०६८, पृष्ठ ५३)। यस सर्वेक्षणले हतियार सर्वव्यापक वा दुर्लभ दुवै नभएको देखाउँछ। साथै, तथ्यांक अनुमानका लागि ठोस आधार पनि प्रदान गर्दछ। यस अध्ययनमा उल्लेख गरिएको नेपालमा १ सय व्यक्ति बराबर १.७ हतियार रहेको तथ्यांक यस सर्वेक्षणले पुष्टि गर्दछ।

इन्टरडिसिप्लिनरी एनालिस्ट तथा स्मल आर्म्स सर्वेको प्रायोजनमा भएको सबैभन्दा पछिल्लो सर्वेक्षणले ३ हजार ४८ व्यक्तिमाथि राष्ट्रिय नमुना विधिद्वारा अध्ययन गरेको हो (राकोभिता, मुर्रे र शर्मा, २०६९, पृष्ठ १३, ५९)। यसबाट प्राप्त तथ्यांक पनि मिल्दोजुल्दो अर्थात् समान देखिन्छ। १.३ प्रतिशतभन्दा बढी व्यक्तिले आफूहरूसँग हतियार रहेको बताएको यस सर्वेक्षणले जनाएको छ। तर यो दर क्षेत्रअनुसार फरक-फरक रहेको छ। हतियार स्वामित्वबारे अनुमान गर्न अनुरोध गरिदा सर्वेक्षणमा संलग्न व्यक्तिहरूले पहाडी जिल्लाहरूमा त्यहाँको जनसंख्याले २.१ प्रतिशत र तराईमा ५.३ प्रतिशतसँग हतियार रहेको बताए।

दुवै सर्वेक्षणलाई मनन गर्दा राष्ट्रको नगण्य संख्याका व्यक्तिसँग मात्र हतियार रहेको देखिन्छ। ती सर्वेक्षणका तथ्यांकले निजी हतियार स्वामित्वको परिमाण अनुमान गर्न वैकल्पिक आधार प्रदान गरेका छन्। सधैँजसो सर्वेक्षणहरूले अन्य विधिहरूबाट भन्दा कम अनुमानित तथ्यांक दिन्छन्। साथै, सर्वेक्षणबाट प्राप्त ती तथ्यांकहरू हतियार दर्ता र प्रहरीद्वारा जफत गरिएका हतियारको अनुमानित तथ्यांकसँग प्रायजसो मेल खान्छन्।

## निजी स्वामित्वको हतियार संख्या

यस अध्ययनले नेपालमा कुल ४ लाख ४० हजार व्यक्तिसँग हतियार रहेको अनुमान गरेको छ। यसले औसतमा प्रत्येक १ सय व्यक्तिसँग १.७ थान हतियार रहेको बताउँछ। यस संख्यामा पनि अन्दाजी ८ मध्ये १ (५५,०००) ले वैधानिक रूपमा हतियार दर्ता गरेको देखिन्छ। बाँकी करिब ३ लाख ३० हजार हतियार दर्ता नगरिएको र अधिकांशतः घरमै निर्मित रहेको अनुमान गरिएको छ। यो संख्या स्मल आर्म्स सर्वेले गरेको अधिल्लो अनुमानित राष्ट्रिय तथ्यांकभन्दा बढी छ। त्यसले तथ्यांकगत आपसी सम्बन्धको आधारमा नेपाली नागरिकसँग २ लाख ५ हजार सामान्य हतियार रहेको जनाएको थियो (कार्प, २०६४ख) जुन अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुसार कमै हुन्छ (कार्प, २०६४क)।

## नेपाली सेना

आजको मितिसम्म नेपाली सेनाले आफूसँग भएका साना हतियारको विस्तृत विवरण सार्वजनिक गरेको छैन। तर सैनिक पोशाक लगाउने कर्मचारीको परिमाण हेरेर यसको अनुमान गर्न नसकिने भने होइन। २०६९ सालमा नेपालमा सेनाको संख्या ९५ हजार ७ सय ५३ रहेको देखिन्छ (आइआइएसएस २०६९, पृष्ठ २६९)। नेपालजस्तो देशमा प्रतिसैनिकसँग १.८ वटा हतियार हुनुपर्ने परम्परालाई पछ्याउने हो भने नेपाली सेनासँग झण्डै १ लाख ७२ हजारवटा हतियार रहेको अनुमान गर्न सकिन्छ (स्मल आर्म्स सर्वे २०६३, पृष्ठ ५१)।<sup>१</sup> यस अनुपातमा प्रत्येक सैनिकलाई एउटा राइफल, एउटा सामान्य पिस्तोल, हलुका र मध्यम मेसिन गन र अन्य साना हतियारबाट सुसज्जित गर्नपुग्छ। यस अनुमानमा गह्रौँ मेसिन गन, मोर्टार र रकेट लञ्चरहरू संलग्न गरिएको छैन। ती हतियारको तथ्यांक अनुमान गर्न पनि गाह्रो छ।

विकिपिडियाले देखाएको नेपाली सेनासँग २ लाख ४० हजार साना हतियार रहेको तथ्यांक विश्वसनीय छैन। तथ्यांकमा अद्यावधिक गरिएको मिति पनि छैन। विकिपिडियाले उल्लेख गरेजस्तो परिमाणमा कालास्निकोभ राइफल तथा अन्य निश्चित हतियारहरू नेपाली सेनाले वितरण गरेकै छैन। उदाहरणका लागि हतियारको सूचीमा ४० हजार इन्सास राइफल राखिएको छ। तर भारतले उक्त हतियार २३

हजार मात्र उपलब्ध गराएको प्रतिवेदनमा उल्लेख छ (एशिया न्युज एजेन्सी, २०६२)।

सेनाको न्यूनतम आवश्यकता, हतियार खरिदको रिपोर्ट तथा सेनासँग रहेका प्रमुख हतियारको प्रकारको विवरणका आधारमा होसियारीपूर्वक हिसाब गर्ने हो भने नेपाली सेनासँग अनुमान गरिएको भन्दा अलिकति कम अर्थात् करिब १ लाख ६० हजारको संख्यामा हतियार रहेको देखिन्छ। यसमध्ये अधिकांश हतियार राइफल देखिन्छन् (तालिका ३ हेर्नुहोस्)। हतियारको मौज्जातमा ठूलो संख्या पुराना हतियारको रहेको छ। यसको तथ्यांक थाहा हुन सकेको छैन। त्यस्ता हतियारमा लि-एन्फील्ड बोल्ट एक्सन राइफल र सम्भवतः सन्को ६० र ७० को दशकमा भारतबाट खरिद गरिएका स्टर्लिङ्ग सब-मेशिनगन तथा सम्भवतः ७० वा ८० को दशकमा भारतबाट प्राप्त गरिएका बेल्जियम एफएएल सेमी अटोमेटिक राइफल (दि एसएआर) त्यहीं बनेका हुन्।

तालिका ३ मा अनुमानित पुराना हतियारको तथ्यांक २०५६ मा माओवादी जनयुद्ध शुरु हुनुअघि सेनाको उच्चतम कर्मचारी तथ्यांकमा आधारित रहेको छ। यो तथ्यांक २०४३ मा ३० हजार पुगेको थियो (आइआइएसएस २०४३, पृष्ठ १६४)। २०५७ पछि सेनाले आधुनिक हतियार प्राप्त गरेपछि नेपाली सेनाको पुराना हतियारहरू सम्भवतः जगेडामा राखिएको वा प्रहरीलगायत अन्य सरकारी निकायहरूलाई हस्तान्तरण गरिएको

तालिका नं. ३: नेपाली सेनाका प्रमुख साना हतियार, २०६९

हतियार	प्रकार	आपूर्तिकर्ता	कुल	स्रोत
एम ४	अटोमेटिक कार्बाइन	अमेरिका	१,०७०	रक्षा मन्त्रालय (२०६८), वाटर्स २०६९घ)
एकेएम (प्रकार ५६)	अटोमेटिक राइफल	चीन	३००	रक्षा मन्त्रालय (२०६८)
एआर १५। एम १६	अटोमेटिक राइफ	अमेरिका	२,०००	रक्षा मन्त्रालय २०६८
गलिल	अटोमेटिक राइफ	इजरायल	२,०००	रक्षा मन्त्रालय (२०६८)
इन्सास	अटोमेटिक राइफ	भारत	२३,०००	एशिया न्युज एजेन्सी (२०६२)
एम १६ ए२। ए४	अटोमेटिक राइफ	अमेरिका	१५,०००	वाटर्स (२०६९क, र २०६९ख २०६९ग)
लि-एन्फील्ड	बोल्ट एक्सन राइफल	भारत वा बेलायत	३०,०००	वाल्टर (२०६२ पृष्ठ ९४-९५)
ब्रेन एल ४	लाइट मेशिनगन	बेल्जियम	२००	एजेल (२०४५, पृष्ठ २७४)
एम २४९	लाइटमेशिनगन	अमेरिका	३००	रक्षा मन्त्रालय (२०६८)
एफएन मिनिमी	मिडियम मेशिनगन	बेल्जियम	५,५००	क्रिभोल्लारो (२०५९)
९ एमएम एफएन वा एच पी	सेमी अटोमेटिक पिस्तोल	भारत	१५,०००	एजेल २०४५, (पृष्ठ २७४)
एसएआर (एफ एएएल वा एल १ ए १)	सेमी अटोमेटिक पिस्तोल	भारत	३०,०००	एगर (२०६३), एजेल (२०४५, पृष्ठ २७४)
एमएसजी ९०	स्नाइपर राइफल	जर्मनी	१००	रक्षा मन्त्रालय (२०६८)
स्टर्लिङ्ग	सब-मेसिन गन	बेलायत	२५,०००	रक्षा मन्त्रालय (२०६८)
एमपी- ५	सब-मेसिनगन	जर्मनी	२००	रक्षा मन्त्रालय (२०६८)

टिपोट: इटालियनमा रहेको संख्या लेखकले अनुमान गरेको हो। यस अंकमा अन्य सरकारी निकायहरूलाई हस्तान्तरण गरिएका हतियार संलग्न गरिएको छैन।



हुनुपर्छ। एकीकृत नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी माओवादीको सेना विभाग जनमुक्ति सेनाका पूर्व लडाकुहरूलाई नेपाली सेनामा समायोजन गरिंदा केही संख्यामा एकेएम राइफल सेनाले प्राप्त गरेको मानिएको छ। नेपाली सेनाले थुप्रो संख्यामा चिनियाँ एकेएम राइफल खरिद गरेको भन्ने हल्ला चलेको थियो तर यो पृष्ट हुन सकेको छैन (एमनेष्टी इन्टरनेसनल, २०६३, पृष्ठ १०)।

२०५० को दशकको उत्तरार्धमा माओवादी आन्दोलन चरम स्थितिमा पुग्दा राजतन्त्रमाथि सैन्य हतियार आधुनिकीकरणका लागि कडा दबाव आइपुग्यो। राजदरबार र सरकारका पूर्व अधिकारीहरूद्वारा प्रकाशित संस्मरणमा दरबारमा हतियार खरिद त्यसमा पनि विशेषगरी नयाँ राइफल छनौटबारे उठेको विवाद नै २०५८ सालको जेठमा शाही परिवारको हत्याकाण्डको एक कारण बनेको उल्लेख गरेको पाइन्छ। युवराज दीपेन्द्रले व्यक्तिगत रूपमा अत्यन्तै मनपराएको ५० हजार थान हेक्लर र कोच-जी ३६ राइफल खरिद गर्ने विषयमा राजा वीरेन्द्रले अनुमति दिन अस्वीकार गरेकै कारणले उक्त हत्याकाण्ड भएको बताइन्छ (दाहाल, २०६८, आइबीएन लाइभ, २०६६)।

दरबार हत्याकाण्डको महिनौपछि सरकारले हतियार खरिदसम्बन्धी थुप्रै सम्झौतामा हस्ताक्षर गर्‍यो। ती सम्झौता हतियार निर्यात गर्ने राष्ट्रहरूका सम्बन्धित सरकारले सार्वजनिक गरेकाले नेपाल सेनाको साथमा रहेका हतियारका सम्बन्धमा केही मह वपूर्ण सूचना प्राप्त हुन्छ। त्यो सूचनामध्ये भारतसँग २३ हजार थान इन्सास राइफल नयाँदिल्ली सरकारको ७० प्रतिशत रकम सहयोगमा खरिद गर्ने प्रमुख सम्झौता पनि पर्छ (एशिया न्युज एजेन्सी, २०६२, पीटीआई, २०६२, शर्मा, २०६६)। नेपाली सेनाले अमेरिकाबाट एम १६ राइफल र एम ४ कार्बाइन पनि प्राप्त गर्‍यो।<sup>१</sup> युद्धका कारण ती सम्झौताहरू केही विक्रेताहरूका लागि निकै विवादास्पद भए। अमेरिकाले शुरुमा हतियार आपूर्ति स्थगन गरेपनि पछि पुनः एम १६ हस्तान्तरण शुरु गर्‍यो (योगी, २०६२)। २०५९ मा बेल्जियम सरकारले त्यहीँको हतियार बिक्री विरोधीहरूबाट लाइट मेसिनगन बिक्री सम्झौता उल्टाइन दिएको दबाव खेप्नुपुग्यो (क्रिभेल्लारो, २०५९)।

वास्तवमा नेपाली सेनाको साना हतियार प्राप्त गर्ने कार्यले आर्थिक राजनीतिक वा मानवअधिकारका कारणले विवादास्पद हुनेगरेका छन्। आपूर्तिकर्ताहरूबीच प्रतिस्पर्धा नभएको ती हतियार सम्झौताका सम्बन्धमा नेपाल भित्रैपनि विमति सिर्जना भएको थियो। भारतद्वारा आपूर्ति गरिएका इन्सास राइफल कमजोर रहेको र भरपर्दो नभएको भन्दै

नेपाली सेना समेतले असन्तुष्टि व्यक्त गरेको थियो (एशिया न्युज एजेन्सी, २०६२)। यद्यपि भारतीय ओर्डन्यान्स कारखाना र भारती सेना आफैले इन्सास राइफलको प्रयोग गर्ने योजना बनाइरहेको भन्दै उक्त हतियारविरुद्ध गरिएका आलोचनालाई चुनौती दिएका थिए।

## प्रहरीका हतियार

नेपाल प्रहरीले हतियार प्राप्त गर्ने विषयले सञ्चार माध्यममा थोरै स्थान पाउने गरेकाले सेनाको भन्दा प्रहरीको हतियार आयात र त्यसको मौज्जात स्थितिबारे अनुमान गर्न धेरै गाह्रो छ। कामको बेला नेपाल प्रहरीका अधिकृतले एउटा हाते बन्दुक (चिनियाँ वा भारतमा निर्मित पिस्तोल) तथा जवानहरूले परम्परागत रूपमा लठ्ठी अथवा लिनफिल्ड राइफल बोक्ने गरेका छन् (सैन्य तस्वीर, २०६५)। प्रहरीका विशेष एकाइले भने स्वचालित राइफलगायत थप आधुनिक हतियार बोक्ने गरेको विश्वास गरिन्छ। नेपाल प्रहरीमा ४७ हजार जनशक्ति रहेको (आइआइएसएस २०६८ पृष्ठ २७०) तथाकानुनसँग एक अधिकृतले एउटा हतियार बोक्नेहो भने प्रहरीसँग भण्डै ४७ हजारवटा हतियार हुनसक्छ।<sup>१</sup>

नेपालमा २०५८ सालमा आन्दोलनको प्रतिकार गर्न र आतंकपूर्ण गतिविधिविरुद्ध अपरेशन चलाउन सशस्त्र प्रहरी बलको स्थापना भयो। सशस्त्र प्रहरी बलको कर्मचारी र हतियारको स्थितिसम्बन्धी सूचना भरपर्दो छैन र धेरैजसो प्रतिवेदन अनुमानको भरमा भएको छ। आइआइएसएसका अनुसार सशस्त्र प्रहरी बलसँग १५,००० कर्मचारी छन् तर यो संख्या अद्यावधिक नहुनसक्छ (आइआइएसएस, २०६९, पृष्ठ २७०)। सशस्त्र प्रहरी बलको आन्तरिक प्रतिवेदनअनुसार अधिकृत र अन्य गरी बलको कुल संख्या ३१ हजार रहेको छ।<sup>२</sup> प्रत्येक सैनिक सदस्य वरावर १.८ हतियारको सामान्य अनुपातको हिसाबले ३१ हजार सशस्त्र प्रहरीसँग ५६ हजार हतियार हुनसक्छ, (कार्प २०६३, पृष्ठ ५१)।

## सशस्त्र समूह

नेपालका सशस्त्र समूहहरूसँग कति संख्यामा साना हतियार छन् भनी अनुमान गर्न विशेषतः गाह्रो छ। आपसमा अत्यन्तै भिन्न यी समूहहरूमा आदिवासी र जातीय छापामार, राजनीतिक रूपमा उत्प्रेरित लडाकुहरू, शहरी आपराधिक समूह र संगठित अपराध सञ्जालहरू रहेका छन्। नेपालका सशस्त्र समूहको संख्या र आकारबारे राम्ररी बुझ्न सकिएको छैन। तिनीहरूको हतियारबारे कम्पे सूचना प्राप्त छ (बोगटी, कारापिक र

मुगाह, २०७०)। जेहोस्, सबैभन्दा ठूलो र हिंसात्मक चाहिँ २०५२ देखि २०६३ सम्म चलेको माओवादी विद्रोह थियो। यद्यपि पछिल्लो समयमा सशस्त्र समूहहरू सक्रिय वा विनाशकारी देखिएका छन्। माओवादीको हतियार भण्डारण विशेष गरी विचारणीय विषय बन्नपुगेको छ।

## माओवादीको हतियार

नेपालमा एकीकृत नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी माओवादीले कति साना हतियार भण्डारण गरेको छ भन्ने सबाल राजनीतिक रूपमा सबैभन्दा संवेदनशील बनेको छ। २०६३ सालको मंसिरमा विस्तृत शान्ति सम्झौतामा हस्ताक्षर भएअनुसार माओवादी लडाकुलाई निशस्त्रीकरण, सैन्य अपरिचालन र पुनर्एकीकरण कार्यक्रम अन्तर्गत शिविरहरूमा र हतियारलाई अन्तर्राष्ट्रिय निगरानीमा राख्ने सहमति भयो। यसको सट्टामा एकीकृत नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी माओवादीले वैधानिकताको मान्यता प्राप्त गर्‍यो र चुनावमा भागलिन पाउने भयो।

माओवादी लडाकुको फौजलाई नेपाली सेनामा समायोजन गर्ने सहमति पनि गरियो (राइन, ग्रिन र बोगटी, २०६५)। माओवादी लडाकु र तिनीहरूको हतियारको संख्या लगायत थुप्रै विवाद पनि सम्झौताले सिर्जना गर्‍यो। माओवादीले २०६४ मै केही हतियार बुझायो तर तिनीहरूले आफ्नो हतियारको विस्तृत विवरण पूर्ण रूपमा घोषणा गरेनन्, आजसम्म पनि अधिकांश हतियारको स्थिति अज्ञात नै रहेको छ।

प्रायसः लडाकुहरूको अनुपातमा कुल साना हतियारको हिसाव गरिने भएकाले तिनीहरूको हतियार भण्डारणको अनुमान गर्ने आधार लडाकुहरूको संख्या नै हो। सैन्य अपरिचालन लगायतका कार्यक्रमले विद्रोही पक्षलाई लडाकुहरूको आकार बढाई चढाई मोलतोल गर्ने अवस्थाबाट निरुत्साहित गर्न र उनीहरूका समर्थकहरूलाई अधिकतम भुक्तानी दिनबाट जोगिन तथा स्वाभाविक सहूलियत वा आकर्षण दिने पक्षमा जोड दिनुपर्छ। उदाहरणका लागि लाइबेरिया भन्ने देशमा २०६३ मा २५ हजार लडाकुहरू दर्ता हुने अपेक्षा गरिएको थियो। तर १ लाख ३ हजार व्यक्ति लडाकुको रूपमा दर्ता गरिए, केवल २८ हजार ३ सय १४ थान हतियार प्राप्त भयो- पार्टपुर्जासमेत गरी (डावोह, २०६७, पृष्ठ ९)।

नेपालको सैन्य अपरिचालन लगायतको प्रक्रिया पनि यस प्रवृत्तिबाट प्रभावित भएको देखिन्छ। नेपालमा संयुक्त राष्ट्रसंघ मिशनका अनुगमनकर्ताहरू शुरुमा ३० हजार ८ सय ५२ व्यक्ति दर्ता गर्‍यो (राइन, ग्रिन र बोगटी २०६५, पृष्ठ १२)। यसै संख्यालाई पछि छनोट गर्दा १९ हजार ६ सय मात्र प्रामाणिक पूर्व

माओवादी लडाकुको रूपमा क्षेत्रीय शिविरहरूमा राखिए (काफ्ले, २०६७)। माओवादी नेता पुष्प कमल दाहाल प्रचण्डले सार्वजनिक रूपमा पार्टीमा ७-८ हजार लडाकुमात्र भएको घोषणा गरेको भिडियो सार्वजनिक भएपछि २०६६ को वैशाखमा यो संख्या अझै घट्यो। प्रचण्ड पछि नेपालको प्रधानमन्त्रीसमेत बने (आइआइएसएस, २०६८)। आपसी वार्तापछि अन्त्यमा ९ हजार ५ सय ७ जना लडाकु नेपाली सेनामा समायोजन गर्न योग्य भनिए तर सरकारले तीमध्ये पनि ६ हजार ५ सय जनालाई मात्र स्वीकार गर्‍यो (भा, २०६९, श्रेष्ठ, २०६९)।

२०६४ मा लडाकुले ३ हजार ४ सय ७५ थान हतियार संयुक्त राष्ट्र संघको निगरानीमा बुझायो। ती हतियारलाई दुई स्थानमा शिलखण्ड लगाएर भण्डारण गरियो (सी, २०६८)। थप वार्ताहरूपछि त्यो हतियार २०६९ को वैशाखमा नेपाली सेनासमक्ष हस्तान्तरण गरियो। त्यसमध्ये केही हतियार चीनमा बनेका कालास्निकोभ राइफल थिए। सेनामा (रक्षा मन्त्रालय, २०६८) सूचिकृत भएका ती हतियार पूर्व लडाकुहरूले बोक्ने गरेको बताइएको छ।

हस्तान्तरण गरिएका लडाकुका ३ हजार ४ सय ७५ थान साना हतियार प्रमाणीकरण भएका छन्। साथमा भएर पनि हस्तान्तरण नगरिएका माओवादी लडाकुको कुल हतियार मौज्जातको आकार र प्रकार अनिश्चित रहेको छ। आकारको अनुमान गर्न दुईवटा सामान्य नियमलाई प्रयोग गर्न सकिन्छ। पहिलो अन्य सूचनाको सट्टा प्रत्येक विद्रोही लडाकुले सामान्यतया औसतमा १ दशमलव ६ वटा साना हतियार वा हलुका हतियार बोक्ने अनुमान गर्न सकिन्छ (कार्प, २०६७, पृष्ठ १२०)। यस नियमअनुसार प्रत्येक लडाकुले प्रायसः एउटा राइफल निजी हतियारको रूपमा बोक्न सक्छन् जबकि केहीले थप एउटा हलुका हतियार पनि बोक्न सक्छन्। दोस्रो, सामान्यतः सैन्य अपरिचालन लगायतको प्रक्रियाको अनुभवले सरकारी निकायबाहिर समर्पण गर्ने समूहहरूले आफ्ना समूहलाई निष्कृत बनाउँदा अन्दाजी आफ्ना एक तिहाई साना हतियार र हलुका हतियार बुझाएको देखाउँछ (कार्प, २०६६, पृष्ठ १८३-८७, इरिन, २०६९)।

लडाकुको स्वामित्वमा रहने हतियारसम्बन्धी नियम नेपालका माओवादी लडाकुमा लागू गर्दा विस्तृत शान्ति सम्झौता हुनुअघि उनीहरूको साथमा झण्डै १५ हजार साना हतियार रहेको देखिन्छ। यो अनुमान बढी पनि हुनसक्छ। २०६३ अघि खिचिएका माओवादी लडाकुहरूको हतियारविनाका तस्वीरहरूले माओवादी लडाकुहरू हतियारबाट राम्ररी सुसज्जित नभएको पुष्टि गर्दछ (नेपाली दृष्टिकोण, २०६३)। यसलाई मान्यतापूर्वक प्रत्येक लडाकु बराबर एक हतियारको अनुपातलाई

अनुमान गर्नु बुद्धिमानी हुन्छ। यसो गर्दा माओवादी लडाकुसँग करिब ९ हजार ५ सय साना तथा हलुका हतियार रहेको देखिन्छ। सैन्यअपरिचालन लगायतको प्रक्रियासम्बन्धी कार्यक्रमको एक तिहाई अनुभव र २०६३ मा ३ हजार ४ सय ७५ थान हतियार बुझाएको मनन गर्ने हो भने २०६३ मा यस कार्यक्रमले आफ्नो आकार लिँदा सम्भवतः करिब ६ हजार साना हतियार संयुक्त राष्ट्रसंघको नियन्त्रणबाहिर रहेको हुनुपर्छ। २०६३ यता माओवादीले थप हतियार प्राप्त गरेको छ-छैन भन्ने चाहिँ अनुमानकै विषय हो।

फरक-फरक किसिमका विभिन्न हतियार बोकेका माओवादीहरूको तस्वीरले उनीहरू हतियार प्राप्तिका लागि औपचारिक वा आधिकारिक आपूर्तिकर्ताभन्दा अवसरमा भरपर्ने गरेको देखाउँछ। उनीहरूसँग रहेका लि-एनफिल्ड बोल्ट एक्सन र एम १६ ए २ स्वचालित राइफल लगायतका हतियारहरू सम्भवतः सरकारी सुरक्षा निकायबाट लुटिएका र चिनियाँ कालास्निकोभ कालो बजारको सञ्जालबाट ल्याइएको हुनुपर्छ (नेपाली दृष्टिकोण, २०६३)। २०६९ को चैतमा देखापरेका हतियारका तस्वीर र भिडियोमा थुप्रै बोल्ट एक्सन लि एन फिल्ड राइफल र केही इन्सास तथा कालास्निकोभ राइफल रहेका छन् (दि हिमालयन टाइम्स, २०६९)। तस्वीरमा देखिएका हतियारहरू कामलाने अवस्थाकै देखिन्थे। माओवादी लडाकुले आफ्ना विभिन्न हतियारका लागि गोलीगठ्ठा प्राप्त गर्न सके-सकेनन् भन्ने थाहा हुन सकेको छैन।

## वैध हतियार स्थानान्तर

नेपालभित्र र बाहिर साना हतियारको वैध ओसार-प्रसारको तथ्याङ्क बुझ्नका लागि संयुक्त राष्ट्रसंघको कमट्रेड भरपर्दो आधार हो। यस प्रणालीले औपचारिक रूपमा घोषित व्यावसायिक स्थानान्तर वा प्रसारको मात्र अभिलेख राख्दछ। तर प्रक्रियागत अनुगमन राम्ररी नगरिएको खण्डमा कमट्रेड न त बोधजनक हुन्छ न त प्रयोग गर्न सजिलो नै। यसले नियमित रूपमा भन्सार निकायहरूलाई जानकारी नदिइने सेना तथा सुरक्षा निकायका अधिकारीका कारण उनीहरूको आयात-निर्यात व्यापार अभिलेखमा राख्न सकिरहेको हुँदैन। साथै, यसले व्यक्ति विशेषद्वारा गरिएका केही अघोषित आयात पनि छुटाएको हुन्छ। यसैगरी यसको संरचना अवैध सामानहरू वा नेपालमा सबैभन्दा बढी संख्यामा रहेको घरमै निर्मित बन्दुकको व्यापार ठम्याउने खालले गरिएको हुन्छ।

यसको रिपोर्टिङमा हुने बेवास्ताका कारण पनि कमट्रेडको तथ्यांक प्रभावित हुन्छ। सेनासम्बन्धी खरिद कार्यहरू सर्वसाधारणको

नाममा र सर्वसाधारणको सैन्य सूचीमा पर्नु असामान्य होइन (मार्स, २०६२)। लामो समयदेखि केही प्रमुख निर्यातकर्ताहरू विशेष गरी चीनले सम्भवतः नेपाली सेना वा माओवादी लडाकुहरूलाई साना हतियारको भुक्तानीलगायत राजनीतिक रूपमा संवेदनशील सम्झौताहरूबारे प्रतिवेदन बुझाउन असफल रहेको आशंका गरिएको छ (एमनेस्टी इन्टरनेशनल २०६३, पृष्ठ ९)। केही प्रमुख सैन्य सहयोग हस्तान्तर गरेको छुट हुनसक्ने र व्यक्ति विशेषद्वारा गरिने आयातको केही परिमाणमा थपघटको असर पर्नसक्ने पक्ष विचारणीय छ, यस प्रणालीले परिमाणको सामान्य भाव प्रदान गर्दछ।

यहाँ प्रस्तुत गरिएको सूचना व्यक्ति विशेषको निर्यात र हतियार निर्माण प्रतिवेदनका लागि गरिएका चारवटा प्रमुख श्रेणीमा जनाइएका आयात प्रवेशबाट संकलित गरिएको हो (तालिका ४ हेर्नुहोस्)। प्रस्तुत तथ्यांकमा अन्य सामान्य रूपमा प्रयोग गरिने श्रेणीहरू संलग्न गरिएका छैनन्- उदाहरणका लागि प्रायः प्रमुख हतियार प्रणाली र साना सैन्य हतियार आपूर्ति सम्बन्धी हुने मिश्रित प्रसार। कमट्रेड प्रतिवेदनहरूले २०४९ साल (जुनवेला वर्तमान रिपोर्टिङ श्रेणीहरू तय गरिएको थियो) देखि २०६७ सम्म नेपालले कूल १ करोड ४८ लाख ५० हजार अमेरिकी डलर मूल्यको हतियार आयात गरेको संकेत गर्छन्। सरकार र माओवादीहरू बीचको बहदो द्वन्द्वको कारण २०५२ सालयता हतियार आयातमा वृद्धि भएको थियो। बेल्जियम र अमेरिकाबाट हुने आयातको स्थिति २०६० मा चरम बिन्दुमा पुगेको थियो। त्यसपछि २०६७ मा चीनबाट ठूलो परिमाणमा हतियार आइपुग्दा पुनः आयात चुलियो (तथ्यांक २ हेर्नुहोस्)।

कमट्रेडले अमेरिकाबाट नेपालमा आयात गरिएका सैन्य हतियारबारे मात्र उल्लेख गरेको छ। अन्य स्रोतहरूबाट आएका सैन्य हतियार उल्लेख छैनन् अथवा भारतबाट ल्याइएका २३ हजार थान इन्सास राइफलको घटना जस्तै अन्य आपूर्तिको सन्दर्भहरू प्रतिवेदनमा नपरेकाले त्यसलाई राम्ररी छुट्याउन सकिएको छैन। गलत प्रतिवेदनले पनि तथ्यांकलाई असर पार्दछ। २०६३ मा कमट्रेडमा ३० लाख अमेरिकी डलर बराबरको सटगन बेल्जियमबाट आएको उल्लेख गरिएको छ, वास्तवमा त्यतिबेला ५ हजारवटा मेशिनबाट चल्ने बन्दुकका लागि भएको विवादास्पद अर्डरको आपूर्ति भएको हुनुपर्छ (क्रिभेल्लारो, २०५९)।

कमट्रेडले दुई दशकभित्र नेपालमा सबैभन्दा बढी हतियार निर्यात गर्ने राष्ट्रमा अमेरिका रहेको संकेत गर्दछ (तालिका ५ र चित्र २ हेर्नुहोस्)। २०६० देखि २०६२ सम्म अमेरिकी निर्यात चुलिँदा सम्भवतः अधिकांश एम १६ राइफलको व्यावसायिक आपूर्ति भएको

तालिका ४ कमट्रेड: नेपालमा आयात गरिएका घोषित हतियार, २०४९-२०६७

कमट्रेड समूह	आयात अमेरिकी डलरमा	प्रतिशत
९३०१९० सैन्य हतियार	६८,२७,६३८	०.४६
९३०२०० पिस्तोल र रिबल्वर	३,८१,७६८	०.०३
९३०३२० स्पोर्ट शटगन	५,९०१,५३२	०.४०
९३०३३० स्पोर्ट राइफल	१,७३८,६८७	०.१२

नोट: यहाँ दिइएको अमेरिकी डलर मूल्य कारोबार भएकै वर्षको हो ।

स्रोत: युएन कमट्रेड ।

तालिका ५ कमट्रेड: नेपालमा घोषित रूपमा आयात गरिएका हतियार, २०४९-२०६७, निर्यातकर्ताद्वारा

निर्यातकर्ताका आधारमा	कुल निर्यात अमेरिकी डलरमा	प्रतिशत
संयुक्तराज्य अमेरिका	७९,९५,८०३	०.५४
बेल्जियम	३०,४३,४८१	०.२०
चीन	२२,४१,६५८	०.१५
भारत	५,६३,००१	०.०४
चेक गणतन्त्र	३,९७,५५०	०.०३
इटाली	३,०८,३६४	०.०२
सिंगापुर	१,६६,२२८	०.०१
बेलायत	८१,१५८	०.०१
जर्मनी	२९,२०४	<०.०१
हङकङ	५,१७०	<०.०१
इजरायल	४,०९३	<०.०१
अस्ट्रिया	२,८५६	<०.०१
स्वीडेन	२,६९६	<०.०१
अस्ट्रेलिया	१,७३४	<०.०१
उल्लेख नगरिएको	१,४०७	<०.०१
स्वीजरल्याण्ड	१,०१५	<०.०१
न्युजिल्याण्ड	१,००८	<०.०१
थाइल्याण्ड	९४८	<०.०१
टर्की	१००	<०.०१
कुल	१,४८,४७,४९४	१.००

टिपट: हतियारको मूल्य त्यस वर्षको कुल अंक हो ।

स्रोत: युएन कमट्रेड

तालिका नं. ६: घोषित रूपमा नेपालबाट निर्यात गरिएका हतियार, २०४९-२०६७

वर्ष	प्रापक	कमट्रेड समूह	घोषित मूल्य डलरमा
२०५१	उल्लेख नगरिएको	९३०२०० पिस्तोल र रिबल्वर	२४३
२०६१	जर्मनी	९३०३२० स्पोर्ट शटगन	१,०००
२०६४	पोल्याण्ड	९३०१९० सैन्य हतियार	३१२
२०६५	संयुक्तराज्य अमेरिका	९३०१९० सैन्य हतियार	५,८६९
२०६६	फ्रान्स	९३०३३० स्पोर्ट राइफल	१२,९१६
२०६६	बेलायत	९३०३३० स्पोर्ट राइफल	१८१

नोट: हतियारको मूल्य ती वर्षको अमेरिकी डलरको मूल्यअनुसार छ ।

स्रोत: युएन कमट्रेड ।

हुनुपर्छ । अन्य राष्ट्रहरूबाट भएका निर्यात अत्यन्तै अनिश्चित प्रकारका छन्, द्विपक्षीय राष्ट्रिय स्तरमा भन्दा पनि व्यक्ति विशेषले बढी कारोबार गरेको देखिन्छ । प्रमुख उदाहरणका रूपमा २०६० मा भारतबाट ल्याइएका ५ लाख ४८ हजार ९ सय ७४ डलर बराबरको स्पोर्टिङ राइफल र २०६७ मा चीनबाट ल्याइएका २१ लाख ७९ हजार ७ सय १७ डलर मूल्यका हातेबन्दुकलाई लिन सकिन्छ । सो अवधिमा नेपाललाई हतियार पैठारी गरिने भनी दुवै राष्ट्रले पहिला घोषणा गरेको भन्दा ९७ प्रतिशतले बढी रहेको छ ।

कमट्रेडले नेपालले पनि हतियार निर्यात गर्ने गरेको तर कहिलेकाहीं र धेरै सानो परिमाणमा भन्ने देखाउँछ (तालिका ६ हेर्नुहोस्) । कमट्रेडले नेपालले ठूलो परिमाणमा नेपालबाट हतियार निर्यात गरेको अभिलेख राखेको छैन । जेहोस्, २०६० सालमा नेपालबाट प्राचीनतम र पुरानो ढाँचाको ५६ हजार ३ सय ५७ थान हतियार निर्यात भएको देखिन्छ । यसबारे तल छलफल गरिएको छ । तीमध्ये अधिकांश हतियारहरू पूर्णतया चल्ने अवस्थाका र सापेक्षिक रूपमा आधुनिक खालका थिए । तिनीहरूको विवरण उल्लेख नहुनु कमट्रेड रिपोर्टिङको कमजोरी हो ।

## नेपालबाट हराएका प्राचीन हतियार

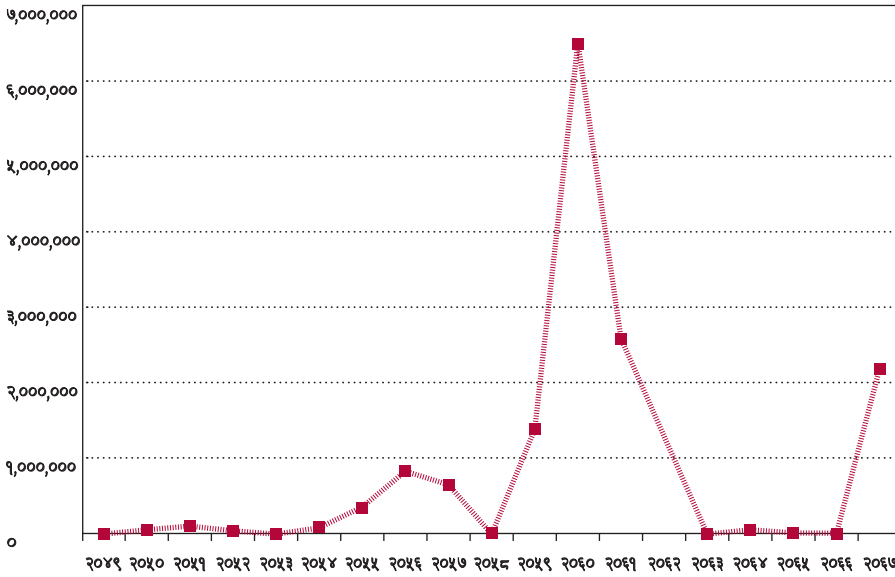
विशेषगरी ऐतिहासिक वा विश्लेषणात्मक उद्देश्यले सबैभन्दा महत्वपूर्ण नेपाली हतियारहरूमध्ये केही अहिले देशमा छैनन् । माथि उल्लेख गरिएअनुसार २०६० मा अमेरिकी डलर ३३ लाख बराबरको ठूलो परिमाणमा प्राचीन तथा पुराना ढाँचाका हतियार अमेरिकास्थित एकजना थोकबिक्रेतालाई बिक्री गरिएको थियो । तिनीहरूमा अन्य सैन्य उपकरणलगायत ३१,२१३ थान काम दिइरहेका प्राचीन र पुराना ढाँचाका सैन्य हतियार तथा २५,१४४ थान मर्मत गर्न नमिल्ने हतियार रहेका थिए (दाहाल, २०६८) ।

आधुनिक हतियार खरिद गर्न पैसा जुटाउने उद्देश्यले गरिएको देखिएको सो निर्यात सम्झौता माओवादीहरूसँग युद्ध गर्न सेनालाई हतियारबाट पुनः सुस्सजित गर्नेबारे राजपरिवारमा उठेको थुप्रै विवादसँग सम्बन्धित रहेको हुनुपर्छ (दाहाल, २०६८) ।

उक्त बिक्री राजदरवारको नितान्त निजी कारोबार भएकाले त्यतिवेला यो घटना सार्वजनिक गरिएको थिएन । ति हतियार अमेरिकामा सार्वजनिक बिक्रीका लागि राखिएपछि मात्र यसको व्यापक चर्चा भएको हो (जेम्स २०६१) । आठ वर्षपछि मात्र यस बिक्रीले नेपालमा ऐतिहासिक वस्तुहरू गुमेको



चित्र २ कमट्रेड: प्रत्येक वर्ष अमेरिकी डलरमा नेपालमा घोषित रूपमा आयात गरिएका हतियार, २०४९-२०६६



टिपोट: वार्षिक रूपमा १०० भन्दा कम व्यक्तिगत हत्याका घटना हुने देशमा यस परिणामलाई सान्धानीपूर्वक व्याख्या गरिनुपर्छ।

विषयलाई लिएर यस सम्बन्धमा सार्वजनिक विवाद शुरु भयो, यद्यपि ती हतियारको सांस्कृतिक मूल्य विवादास्पद छ (सिंखडा, २०६८)। विशेषतः अनुपम नेपाली डिजाइनका यी हतियारलाई राष्ट्रिय सम्पत्ति हराएको मुद्दाको रूपमा उठाउन सकिन्छ। यस विचारको समर्थन हतियारका पूर्व मालिकहरूबाट भन्दा तिनीहरूका खरिदकर्ताहरूबाट बढी भएको देखिन्छ। अमेरिकन ट्रेड प्रेसको एउटा लेखमा नेपाली हतियारलाई 'खजाना', 'दुर्लभ कलात्मक वस्तु', 'अत्यन्त न्यून मूल्यमा खरिद गरिएको' संज्ञा दिइएको थियो। सोही लेखकले यस हतियार प्रसारलाई स्पेनिश डब्लुन्सको पुरिएका बाकसहरू पत्ता लगाउने सपना वा खोजी हुन नसकेको रेम्ब्रान्डटसँग तुलना गरेका छन् (जेम्स, २०६१)। अहिले व्यावसायिक बिक्रीमा राखिएका सबैभन्दा महँगो वस्तुमा नेपाली डिजाइनका मेशिनगन छन् जसको प्रतिगोटा मूल्य संग्रहकर्ताका लागि २७ हजार ५ सय अमेरिकी डलर तोकिएको छ (दाहाल, २०६८)।

दि ट्रेड प्रेसमा शाही सम्पत्तिको रूपमा राखिएका र बिर्सिएका हतियार भण्डारलाई 'दि लगन सिलखाना प्यालेस' उल्लेख गरिएको छ (जेम्स, २०६१)। यो सिलखाना तत्कालीन प्रधानमन्त्री भीमसेन थापाको काठमाडौंको लगनस्थित दरवारमा रहेको छ (बेल, २०११)। लगन सिलखाना हतियार भण्डारणभन्दा फोहर फ्याँक्ने स्थानजस्तै छ जहाँ काम नलाने उपकरणहरू अरुले दुरुपयोग नगरुन् भन्ने उद्देश्यले थन्क्याइएको छ। सो स्थान सन्को १९ औं शताब्दीको मध्य र २० औं शताब्दीको मध्यबीचका सैन्य हतियारले भरिएको छ (क्रान्मर, २०६१, पृष्ठ ९५)। संग्रह गरिएका हतियार विसं १८९७ र १९८७ सालबीचका

देखिन्छन्। प्रत्येक १०-१५ वर्षको अन्तरालमा २ हजार देखि ५ हजार थानसम्म राइफल प्राप्त गरी नेपालले अन्दाजी ६ पटक सेनालाई नयाँ राइफलबाट सुसज्जित गरेको देखिन्छ। चीनविरुद्ध नेपाललाई शक्तिशाली बनाउने उद्देश्यले तीमध्ये अधिकांश हतियार ब्रिटिस इस्ट इण्डिया कम्पनीबाट उपहार स्वरूप प्राप्त भएको तथा पछि आएर भारत सरकारले पनि सहयोग गरेको देखिन्छ। कम्तीमा एउटा राइफलको मोडल नेपालमै निर्माण भएको देखिन्छ। नेपाललाई यस्तो उपहार अन्तिम पटकको रूपमा वि.सं. १९८७ मा ब्रिटेनले करिब २ हजार लि-एनफिल्ड राइफल प्रदान गरेको देखिन्छ (वाल्टर, २०६२, पृष्ठ ९४-९५)।

अलमलिएर वा जानीजानी प्रयोगमा ल्याउन छोडिएका २००२ सालपछि नेपाली सेनाले प्राप्त गरेका केही हतियार पनि लगन सिलखाना र अन्य स्थान टुमुमा भण्डारण गरिएको थियो। तीमध्ये अधिकांश हतियार स्टेनगन र एम ३ सबमेशिनगन थिए (क्रान्मर, २०६१, पृष्ठ ९५)। लगन हतियार भण्डारमा जम्मा पारिएका र जगेडा रहेका हतियार मात्र उपलब्ध गराइने गरिएको भनिए पनि अन्य राइफल र हतियार पनि त्यहाँ राखिएको हुनसक्छ। प्रतिवेदनहरूले लगनमा केही हातेबन्दुक पनि फेलापारेको देखाएका छन् (वाल्टर, २०६२, पृष्ठ ८०-८५)। अन्य हतियारहरू चोरिएको, नष्ट गरिएको वा अधिल्ला मितिमै बिक्री भएको हुनसक्छ।

लगन सिलखानामा रहेका हतियारहरूले समकालीन हतियार भण्डारमा पुराना हतियारको अनुपम चित्र प्रदान गर्दछन्। सबै समयका हतियार नभई आंशिक समूहका मात्र हतियार रहेको भए पनि नेपाली हतियार संग्रहले नेपालले प्राप्त गरेको हतियारको परिमाण र प्रकार मात्र खुलाउने नभई राष्ट्रको

सेनाले प्रयोगमा ल्याएका साना हतियारहरूको आधुनिकीकरणको सम्पूर्ण अभिलेख प्रदान गरेको छ। त्यसै अवधिमा सम्भवतः अन्य थुप्रै मुलुकहरूमा यस्ता हतियार भण्डार भएको हुनसक्छ। थुप्रै पुराना ढाँचाका हतियारहरू अझै बाँकी रहेको विश्वास गरिएको छ। ब्राजिलले जगेडामा रहेका सैनिकलाई ८ लाख २३ हजार बोल्ट एक्सन राइफल दिएको छ (डेफस, २०६७, पृष्ठ १२४)। भारतले त योभन्दा ठूलो संख्यामा आफ्नो सेना, अर्धसेना र प्रहरीलाई बोल्ट एक्सन राइफल उपलब्ध गराएको विश्वास गरिएको छ (कार्प र राजगोपालन, २०६९, पृष्ठ १५)। जेहोस्, नेपालका पूर्व हतियार भण्डारको अस्वाभाविक रूपमा अभिलेख राखिएको छ।

समकालीन सशस्त्र द्वन्द्वमा तीमध्ये अधिकांश हतियारको उपयोग कम हुन्छ, तर आधुनिक हतियार र प्राचीन महत्त्वका हतियारलाई एकै ठाउँमा मिसाएर राख्नुको साटो, छुट्याउनु र प्राचीन हतियारको पहिचान र परिमाण यकिन गर्नु महत्त्वपूर्ण छ। स्मल आर्म्स सर्वेद्वारा गरिएको पूर्व राष्ट्रिय अनुमानमा सन् १९५० को दशकअघिका साना हतियारलाई बेवास्ता गरिएका छन्। यसो गरिनुमा हतियारहरू पुरानो भएका कारणले नभई अनुसन्धानकर्ताहरूले तिनीहरूको पहिचान गर्न नसकेका कारणले हो। नेपालबाट हराएका हतियारहरू निजी स्वामित्वकर्ताकहाँ पुऱ्याइए तापनि यसले राष्ट्रिय भण्डारमा रहेका पुराना हतियारहरूको परिमाण र प्रकारबारे अनुपम स्वरूप प्रदान गर्दछ।

लगन सिलखाना हतियार भण्डारको एकल उदाहरणले अन्य राष्ट्रहरूमा पुगेका पुराना ढाँचाका हतियारहरूको आकार अनुमान गर्न सकिन्छ। अन्य उदाहरणहरूको अभावमा राष्ट्रका हतियारको अनुमानका लागि परम्परागत तरिका अपनाएर अर्थात् बोल्ट एक्सन राइफलजस्ता सेना र अन्य सुरक्षा निकायको पुराना ढाँचाका हतियार अलग्याएर हेर्नुपर्दछ। यदि नेपालको जस्तै अन्य थुप्रै उदाहरणहरू पत्ता लगाउन सकिएको खण्डमा अनुसन्धानकर्ताहरूले आवश्यकताअनुसार औसत पुराना हतियारहरूको कुल संख्या आँकलन गर्न र राष्ट्रको कुल हतियार संख्याबाट त्यसलाई जोड्न वा घटाउन सक्छन्।

## निष्कर्ष

द्वन्द्वोत्तर परिस्थितिमा साना हतियारको विषय महत्त्वपूर्ण हुन आउँछ। नेपालमा पनि यो तथ्य लागु हुन्छ। यद्यपि अफ्रिका, मध्य-अमेरिका वा मध्य-पूर्वका अधिकांश राष्ट्रहरूको तुलनामा नेपालको द्वन्द्वोत्तर काल कम हिंसात्मक र कम समस्यामूलक भएकाले सम्भवतः समाधान गर्न सजिलो छ। राष्ट्रको भावी स्वरूपमा

साना हतियार नीतिले महत्वपूर्ण भूमिका निभाउँछ। तरपनि, अहिलेसम्म सुधार कार्य सीमित रहेको छ। सर्वसाधारणले हतियार राख्न पाउने कानूनमा धेरै-थोर परिवर्तन गरिएका छन्। आफ्ना पूर्व लडाकुका केही हतियारहरू सरकारको नियन्त्रणमा राखिएका छन्।

राष्ट्रको भिन्न परिस्थितिबारे राम्ररी बुझ्नका लागि थप विस्तृत नीति लाभदायक हुनसक्छ। यस विषय प्रस्तुतिले प्रहरी प्रतिवेदन, जनसर्वेक्षण र संयुक्तराष्ट्र संघको कमटेडजस्ता स्रोतहरूको आधारमा राष्ट्रमा हतियारको अवस्थाका बारेमा प्रकाश पार्नसक्ने सम्भावना देखाएको छ। अकुशल नै भएपनि प्रस्तुत तथ्यांक विवरणले अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुसार नेपालमा कम परिमाणमा बन्दुक उपलब्ध हुने गरेको कितान गरेको छ। नेपाल द्रन्धोत्तर कालीन हिंसा र प्रजातन्त्र सुदृढीकरणका लागि संघर्ष गरिरहेको छ तर वृहत् हतियार भण्डारको समस्याबाट ग्रस्त छैन। पूर्व माओवादी लडाकुहरूद्वारा लुकाइएका साना हतियारको संख्या पनि सम्भवतः केही हजारभन्दा बढी छैनन्।

यस अध्ययनले पहिचान गरेका केही समस्याहरूको सम्बोधन गर्नसकिने देखाएको छ। हतियारको अनुमति तथा दर्ता प्रक्रियामा देखिएका कमजोरी र अवैध तरिकाले घरमै बनाइएका बन्दुकको उच्च परिमाणले कानून तथा हतियार नीतिको विश्वसनीयतालाई ओभरलामा पार्छ। आक्रामक सुरक्षा संयन्त्रको परिचालन, सामुदायिक प्रहरी नीति कार्यान्वयन र कानून पालना गराउने नीतिहरू लागू गरेमा नेपाल र दक्षिण एशियाको अरु स्थानमा अवैध हतियार स्वामित्व घटाउन सकिन्छ (बर्मा, २०६९)। हतियारको अनुमति लिने प्रक्रियाका बन्देजहरू खुकुलो पारेर र तिनीहरूको दर्ता शुल्क घटाएर तथा स्वेच्छिक रूपमा, विनासजाय बरु आर्थिक पुरस्कार दिएर हतियार समर्पण गराउन प्रोत्साहित गर्न सकिन्छ।

यस विषय प्रस्तुतिले नेपालमा साना हतियारबारे छलफल गर्दा ठूलो अनिश्चित क्षेत्र सम्बोधन गर्न बाँकी रहेको देखिएको छ। नीतिगत प्रभावकारिता तथा मूल्यांकन र सुधारलाई सहजीकरण गर्न निजी तथा राष्ट्रिय स्वामित्वमा रहेका साना हतियार सम्बन्धी सही सूचना प्राप्त गर्नु महत्वपूर्ण हुन्छ। थप अनुसन्धानको प्राथमिकतामा निम्न कुराहरू पर्दछन्:

- काठमाडौं उपत्यका, तराई र नेपालका अन्य भागमा निजी हतियारको स्वामित्व र प्रयोगको क्षेत्रीय विविधता,
- उत्तरी भारतबाट हुने घरमै निर्मित बन्दुकहरूको अवैध व्यापारको मापन र स्वरूप,
- नेपालका सशस्त्र समूहहरू, सर्वसाधारण जनता र राष्ट्रिय सुरक्षा सेवाहरूलाई

चीनबाट हुने हतियारको वैध र अवैध पैठारी,

- राज्य सुरक्षा निकायहरूमा रहेका साना तथा हलुका हतियारहरूको मौज्जात, र
- सशस्त्र समूहहरू र पूर्व लडाकुहरूको स्वामित्वमा रहेका साना हतियार

उपर्युक्त विषयमा प्रगति गर्न सकिएमा, नेपाल, यसका छिमेकी राष्ट्रहरू र अन्तर्राष्ट्रिय समुदायले साना हतियारको खतराबाट थप प्रभावकारी ढंगले जोगिन उपाय पाउनेछन्। ■

## टिपोट:

१. नेपाली पात्रोअनुसार २०६३-२०६७ को विवरण।
२. एक सैनिकका साथमा १.८ थान हतियार रहने व्यवस्थाका सम्बन्धमा कार्पले २०६३ मा व्याख्या गरेका छन्।
३. हेर्नुहोस् वाटर्स (२०६९क, २०६९ख, २०६९ग, २०६९घ)।
४. एक जना अधिकृतले १.३ को अनुपातमा हतियार राख्ने गरेको कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायहरूको विवरणअनुसार गरिएको प्रक्षेपण (कार्प, २०१२)।
५. विकिपेडियाका अनुसार सशस्त्र प्रहरी बलसँग १ लाख ४२ हजार राइफल, सबमेसिनगन र मेसिनगन छन्।

## सन्दर्भ सामग्री

एमनेस्टी इन्टरनेसनल। २०६३। जनगणतन्त्र चीन: द्रन्धोत्तरता तथा मानवअधिकारको हनन। लण्डन: एमनेस्टी इन्टरनेसनल।

एसिया न्युज एजेन्सी। २०६२। 'इन्सास राइफलका विषयमा नेपाल-भारतबीच वाक्युद्ध'। वेबसंस्करण, ६ भदौ। <<http://teleradproviders.com/nbn/story.php?id=MTAxNjA=>>

बेदी, राहुल। २०६८। 'भारत नयाँ एसल्ट राइफल खरिद गर्दै' रेडिफ, १५ मंसिर। <<http://www.rediff.com/news/slide-show/slide-show-1-india-goes-shopping-for-a-new-assault-rifle-for-its-army/20111130.htm>>

बेल, थोमस। २०६८। 'द हिस्ट्री हाउस' काठमाडौं पोस्ट। वेब संस्करण, ३० भदौ। <<http://www.ekantipur.com/the-kathmandu-post/2011/09/15/oped/the-history-house/226360.html>>

बोगटी, सुविन्द्र, योभाना कारापिक तथा रोबर्ट मुगाह। २०७०। मध्यवर्ती विद्रोही: नेपालमा सशस्त्र समूहको परिदृश्य। नाभा विषय प्रस्तुति नं. १। जेनेभा: स्मल आर्मस सर्वे।

केन्द्रीय तथ्यांक विभाग। २०६८। 'प्रमुख निष्कर्ष'। राष्ट्रिय जनगणना २०६८ को प्रारम्भिक नतिजा। काठमाडौं: सिबीएस।

क्यानमर, क्रिस्चियन। २०६१। जहाँ भेटिन्छ भण्डार: नेपालको शाही शस्त्र-भण्डारको सुरक्षा अभियान तीस वर्ष। जिलेट, न्यु जर्सी: थार्स्टन प्रेस।

क्रिभेलारो, राचेल। २०५९। 'Une Commande à Destination du Népal.' ला लिब्रे बेलगिक। वेब संस्करण। ६ भदौ। <<http://www.lalibre.be/actu/belgique/article/76347/une-commande-a-destination-du-nepal.html>>

दाहाल, फणीन्द्र। २०६८। 'हराएको इतिहास: गेहेन्द्रले बनाएको बन्दुक अमेरिकालाई बेचियो' द काठमाडौं पोस्ट। वेब एडिसन, ९ भदौ। <<http://www.ekantipur.com/the-kathmandu-post/2011/08/24/top-story/lost-history-gehendra-made-guns-sold-off-to-us-company/225516.html>>

— २०६८। 'आजसम्म आधा मात्र भुक्तानी' द काठमाडौं पोस्ट। वेब एडिसन, २९ साउन। <<http://www.ekantipur.com/2011/08/13/top-story/only-half-payment-made-till-date/339018.html>>

— २०६८। 'प्यालेस, पोलिटिकोज बेर ह्याण्ड इन ग्लोभ इन डील' द काठमाडौं पोस्ट। वेब संस्करण, २७ साउन। <<http://www.ekantipur.com/the-kathmandu-post/2011/08/10/top-story/palace-politicos-were-hand-in-glove-in-deal/225028.html>>

डाबोह, फोडेबा, सार फातोमा तथा मिखाएल कुच। २०६७। 'निशस्त्रीकरण, सैन्यअपरिचालन, पुनःस्थापना तथा पुनर्कीकरण (डीडीआरआर): लाइबेरिया, सियरा लिओन र साउथ सुडान' न्युयोर्क साइन्स जर्नल, वर्ष ३ अंक ६, पृष्ठ ६-१९।

ड्रेफस, पाब्लो। २०६७। ब्राजिलमा साना हतियार: उत्पादन, व्यापार र भण्डारण विशेष प्रतिवेदन नं. ११। जेनेभा: स्मल आर्मस सर्वे।

इगर, क्रिस्टोफर। 'फालको उत्पादन विविधता' समूह १०१। वेब संस्करण, १५ पुस। <<http://suite101.com/article/production-variants-of-the-fal-a11044>>

एजेल, इड्वार्ड। २०४५। साना हतियार आज, दोस्रो संस्करण। ह्यारिसबर्ग, पेन्सिलभानिया: स्ट्याकपोल बुक्स।

फुयाल, रमेशप्रसाद (मित नभएको)। नेपालमा गैरकानुनी साना हातहतियार। काठमाडौंको नक्सालस्थित अपराध अनुसन्धान विभाग।

गोर्डन, इलियानोर। २०६७। नेपालमा सुरक्षा तथा न्याय, २०६८। लण्डन: इन्टरडिसिप्लिनरी एनालिस्ट्स एण्ड सेफरवर्ल्ड।

हेजन, जेनिफर। २०६८। तराईमा सशस्त्र हिंसा। लण्डन तथा जेनेभा: सेफरवर्ल्ड, नेपाल मधेस फाउण्डेसन तथा स्मल आर्मस सर्वे।



द हिमालयन टाइम्स । २०६९ । 'माओवादीका हतियार हस्तान्तरण, २०६८' वेब संस्करण, २९ चैत ।

आइबीएन लाइभ । २०६६ । 'प्रेमका खातिर दीपेन्द्रद्वारा परिवारको हत्या: पारस' वेब संस्करण, १७ चैत । <<http://ibnlive.in.com/news/dipendra-killed-his-family-for-love-paras/89039-2.html>>

इरिन (एकीकृत क्षेत्रीय सूचना सञ्जाल) । २०६२ । 'नेपाल: साना हतियारको व्यापक विस्तार' वेब संस्करण, १ कात्तिक । <<http://www.irinnews.org/fr/Report/29313/NEPAL-Small-arms-proliferation-at-large>>

-। २०६९ । 'काटेडिभा: वर्तमान अवस्थामा डिडिआरले काम गर्ला ?' वेब संस्करण, १५ असार । <<http://www.irinnews.org/Report/95767/COTE-D-IVOIRE-Will-DDR-work-this-time>>

आईआईएसएस (रणनीतिक अध्ययनका लागि अन्तराष्ट्रिय संस्था) । २०६८ । 'नेपाली राजनीतिमा ठूलो नाटक' रणनीतिक टिप्पणी । वर्ष १७, अंक ४, चैत, पृष्ठ १-३ ।

-। २०६९ । सैनिक सन्तुलन २०६९ । लण्डन: ईस ।

जेम्स, ग्यारी । २०६१ । 'नेपालको स्रोत' अमेरिकन राइफलम्यान । भदौ, पृष्ठ ५८-६४ ।

भा, प्रशान्त । २०६९ । 'माओवादी सेनाको एकीकरण प्रक्रिया बाँकी, जटिलताका साथ भ्रम' द हिन्दु । वेब संस्करण, २१ साउन २०६९ । <<http://www.thehindu.com/news/article3731221.ece>>

काफ्ले, अनुप । २०६७ । 'माओवादीको विजयपछि लामो दिशाहीनता तथा अवरुद्ध नेपालीको जीवन' वासिंगटन पोस्ट, २३ असार ।

कार्प, आरोन । २०६३ । 'ट्रिकल एण्ड टोरेन्ट: स्टेट्स स्टक पायल्स' स्मल आर्म्स सर्वे । स्मल आर्म्स सर्वे २०६३: अधुरो काम । अक्सफोर्ड: अक्सफोर्ड युनिभर्सिटी प्रेस, पृष्ठ ३७-६३ ।

-। २०६४क । 'गणना समाप्त: नागरिकका साथ हतियार' साना हतियारको सर्वेक्षण । स्मल आर्म्स सर्वे, २०६४: हतियार तथा शहर । क्याम्ब्रिज: क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस, पृष्ठ ३९-७१ ।

-। २०६४ख । 'एनेक्स २: बन्दुकको अभिलेख राख्ने २३ मुलुक मात्र' एनेक्स टु आरोन कार्प, २०६४क । <<http://www.smallarmssurvey.org/fileadmin/docs/A-Yearbook/2007/en/Small-Arms-Survey-2007-Chapter-02-annexe-2-EN.pdf>>

-। २०६६ । 'व्यक्ति, राज्य र युद्ध: साना हतियारको निशस्त्रीकरणका तीन स्वरूप' साना हतियार सर्वेक्षण । स्मल आर्म्स सर्वे, २०६६: युद्धको छाया । क्याम्ब्रिज: क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस, पृष्ठ १५९-९१ ।

--। २०६७ । 'अनिश्चित हतियार भण्डारण: हतियारधारी समूह' स्मल आर्म्स सर्वे । स्मल आर्म्स सर्वे, २०६७: समूह, डफ्फा र बन्दुक । क्याम्ब्रिज: क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस, पृष्ठ १०१-२७ ।

-। २०६९ । कानून कार्यान्वयनको प्रयोजनका लागि प्रयोग भएका हतियारको अनुमान । विषय विवरण नं. २४ । जेनेभा: स्मल आर्म्स सर्वे ।

कार्प, आरोन तथा राजेश राजगोपालन । २०६९ । भारतीय राज्यमा साना हतियार: आपूर्ति तथा उत्पादन । भारतमा हतियारजन्य हिंसा अनुगमन विषय विवरण । जेनेभा: स्मल आर्म्स सर्वे ।

खरेल, बाबुराम तथा पृथ्वी श्रेष्ठ । २०६७ । 'बन्दुकको लाइसेन्स शुल्क वृद्धि' काठमाडौं पोस्ट । वेब संस्करण, ८ वैशाख । <<http://www.ekantipur.com/the-kathmandu-post/2010/04/19/Nation/Firearms-licence-fees-to-go-up/207378/>>

खरेल, प्रणव । २०६८ । 'मध्य तराईमा साना हतियारका कारण शान्तिमा खलल' काठमाडौं पोस्ट । वेब संस्करण, २ साउन । <<http://www.ekantipur.com/the-kathmandu-post/2011/07/16/nation/small-arms-offset-peace-in-central-tarai/224070.html>>

खरेल, समिक । २०६९ । 'साना हतियारसम्बन्धी अभियुक्त पक्राउमा कमी' काठमाडौं पोस्ट । वेब संस्करण, १८ असार । <<http://www.ekantipur.com/the-kathmandu-post/2012/07/01/metro/arrests-related-to-small-arms-down/236657.html>>

मार्स, निकोलास । २०६२ । द मेथोडोलोजी युज्ड इन क्रिएटिड अ कमट्रेड बेस्ड डाटासेट अफ स्मल आर्म्स ट्रान्सफर । ओस्लो: पिस रिसर्च इन्स्टिट्यूट ।

रक्षा मन्त्रालय, नेपाल । २०६८ । 'रक्षा मन्त्रालय नेपाल' आक्रमणबाट मुक्ति, ५ मंसिर ।

मोदी, जे, सी निगम तथा के कुमार । २०४१ । 'आधुनिक हतियार विरुद्ध परम्परागत हतियार' फरेनसिक साइन्स इन्टरनेसनल, वर्ष २६, अंक ३, पृष्ठ १९९-२०५ ।

सैनिक तस्वीर । २०६५ । 'नेपाल आर्मी फोटो ग्यालेरी' अनलाइन फोटो ग्यालेरी । <<http://www.militaryphotos.net/forums/showthread.php?128604-Nepal-Armed-Force-Photo-Gallery>>

नेपाल । २०२० । हतियार तथा खरखजाना ऐन २०१९ । २३ माघमा अनुमोदित ।

नेपाली दृष्टिकोण । २०६३ । 'नेपाली माओवादीका हतियारको तस्वीर विश्लेषण' वेब एडिसन, २९ भदौ । <<http://nepalperspectives.blogspot.ch/2006/09/analysis-of-photos-of-nepali-maoist.html>>

सशस्त्र प्रहरी । नेपालमा साना हतियारको गैरकानुनी प्रयोग । काठमाडौं: सशस्त्र प्रहरी ।

प्रेस ट्रस्ट अफ इण्डिया । २०६२ । 'इन्सास राइफलका बारेमा नेपाली सेनाको दावी भारतद्वारा अस्वीकार' वेब संस्करण, २९ असार । <<http://news.outlookindia.com/items.aspx?artid=316793>>

राकोभिटा, मिहाएला, च्यान मुर्ते तथा सुधीन्द्र शर्मा । २०६९ । दीर्घकालिक सुरक्षाको खोज । विशेष प्रतिवेदन नं. १९ । जेनेभा: स्मल आर्म्स सर्वे ।

आरए अनलाइन । 'माओवादी विद्रोहीको हतियार आपूर्ति मार्ग' १६ कात्तिक २०६९ मा प्राप्त । <<http://www.raonline.ch/pages/story/np/mao16B01T.html>>

रौनियार, ईश्वर । २०६८ । 'हतियार वृद्धि' काठमाडौं पोस्ट । वेब संस्करण, ९ साउन । <<http://www.ekantipur.com/2011/08/13/features/up-in-arms/339032.html>>

रिपब्लिका (नेपाल) । २०६६ । 'नेपालमा साना हतियारको बढ्दो क्रम' वेब संस्करण, ३२ जेठ । <[http://www.myrepublica.com/portal/index.php?action=news\\_details&news\\_id=6308](http://www.myrepublica.com/portal/index.php?action=news_details&news_id=6308)>

रिन, सिमोन, ओएन ग्रीन तथा सुवीन्द्र बोगटी । २०६५ । नेपालमा निशस्त्रीकरण, सैन्य अपरिचालन तथा पुनर्एकीकरण । ब्याडफोर्ड: अन्तराष्ट्रिय सहयोग तथा सुरक्षा केन्द्र, ब्याडफोर्ड विश्वविद्यालय, असार ।

शर्मा, निर्जना । २०६९ । 'निजी सुरक्षाका लागि हतियार: हतियारको प्रयोग कसरी भइरहेको छ भन्नेबारे सरकारी निकाय अनभिज्ञ' काठमाडौं पोस्ट । वेब संस्करण, २४ माघ । <<http://www.ekantipur.com/the-kathmandu-post/2012/02/05/metro/arms-for-personal-safety-govt-bodies-clueless-how-weapons-are-being-used/231227.html>>

शर्मा, सुधीर । २०६६ । 'राजा वीरेन्द्र तथा युवराज दीपेन्द्र दुवैले जर्मन हतियार मन पराए' कात्तिकपुर दैनिक, १९ चैत ।

सिमखडा, दीपक । २०६८ । 'हतियारलाई बिदाई' काठमाडौं पोस्ट । वेब संस्करण, १२ भदौ । <<http://www.ekantipur.com/the-kathmandu-post/2011/08/27/oped/goodbye-guns/225645.html>>

श्रेष्ठलाल, हिरण्य । २०६३ । 'नेपालमा साना तथा हल्का हतियारको विस्तार' शिव हुंगाना, सम्पा. माओवादी विद्रोह तथा नेपाल-भारत सम्बन्ध । काठमाडौं: फ्रण्डस फर पीस, पृष्ठ ५५-९९ ।

श्रेष्ठ, मनीष । २०६९ । 'नेपालका माओवादी सेनाको मातहतमा' टाइम्स अफ इण्डिया । वेब संस्करण, २९ चैत । <[http://articles.timesofindia.indiatimes.com/2012-04-11/rest-of-world/31324228\\_1\\_maoist-combatants-nepal-army-maoist-rebels](http://articles.timesofindia.indiatimes.com/2012-04-11/rest-of-world/31324228_1_maoist-combatants-nepal-army-maoist-rebels)>

स्मल आर्म्स सर्वे । २०६९ । मध्यवर्ती विद्रोही:  
नेपालमा सशस्त्र समूहको परिदृश्य । नेपालमा  
सशस्त्र हिंसा अनुगमन विषय प्रस्तुति नं. १ ।  
जेनेभा: स्मल आर्म्स सर्वे ।

युएन कमट्रेड । एन.डी. युएन कम्युनिटी ट्रेड  
स्ट्याटिस्टिक्स डाटाबेस । १ साउन २०६९ ।  
<<http://comtrade.un.org/db/>>

बर्मा, अरविन्द, दिलीप दास तथा मनोज अब्राहम,  
सम्पा । २०६९ । ग्लोबल कम्युनिटी पोलिसिड:  
प्रोब्लेम एण्ड च्यालेञ्जिङ्स । बोका राटोन,  
फ्लोरिडा: सीआरसी प्रेस ।

वाल्टर, जोन । २०६२ । गोर्खा सैनिकका हतियार:  
शाही नेपाली सेनाका पिस्तौल, राइफल मेसिन  
गन, वि.सं. १८७३ देखि २००२ सम्म । जिलेट,  
न्युजर्सी: थार्सटन प्रेस ।

वार्टर्स, ड्यानियल । २०६९क । ५.५६ ह ४५  
मिलिमिटर: २०५७-२०५८, विकास अनुक्रम ।  
द गन जोन । <<http://www.thegunzone.com/556dw-12.html>>

- । २०६९ख । ५.५६ ह ४५ मिलिमिटर:  
२०५९-२०६०, विकासको अनुक्रमिका ।  
द गन जोन <<http://www.thegunzone.com/556dw-13.html>>

- । २०६९ग । ५.५६ ह ४५ मिलिमिटर: २०६१,  
विकासको अनुक्रमिका । द गन जोन ।  
<<http://www.thegunzone.com/556dw-14.html>>

- । २०६९घ । ५.५६ ह ४५ मिलिमिटर: २०६२,  
विकासको अनुक्रमिका । द गन जोन ।  
<<http://www.thegunzone.com/556dw-15.html>>

विकिपेडिया । एन.डी.ए. । 'नेपाली सेना ।' १६  
कात्तिक २०६९ । <[http://en.wikipedia.org/wiki/Nepalese\\_Army](http://en.wikipedia.org/wiki/Nepalese_Army)>

योगी, भगिरथ । २०६२ । 'नेपालद्वारा भारतीय सैनिक  
सहायता प्राप्त ।' बीबीसी वर्ल्ड न्युज । वेब  
एडिसन, २२ असार । <[http://news.bbc.co.uk/2/hi/south\\_asia/4655071.stm](http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/4655071.stm)>

सी, चैन । २०६८ । 'नेपाली माओवादीले अस्थायी  
शिविरको साँचो हस्तान्तरण गरे ।' सिन्धुवा । वेब  
संस्करण, १७ भदौ । <[http://news.xinhuanet.com/english2010/world/2011-09/02/c\\_131093199.htm](http://news.xinhuanet.com/english2010/world/2011-09/02/c_131093199.htm)>

## नेपालमा सशस्त्र हिंसा अनुगमन

दि नेपाल आर्म्स भायोलेन्स एसेसमेन्ट (सशस्त्र हिंसा अनुगमन  
नेपाल- नाभा) स्मल आर्म्स सर्वेको एक परियोजना हो । यसले नेपाली  
अधिकारीहरू, नागरिक समाज र अन्तर्राष्ट्रिय साभेदारहरूलाई स्वतन्त्र  
अनुसन्धान स्रोत जुटाउने गर्दछ । नाभाले प्रारम्भिक र दोस्रो तथ्याङ्कका  
स्रोतलाई जोड्ने गर्दछ । खासगरी यसले मूल तथ्याङ्क संकलन गर्ने र  
स्थलगत अनुसन्धानबाट विश्लेषण गर्ने पक्षमा ध्यान केन्द्रित गर्दछ ।  
प्रक्रियामा प्रमुख सूचना प्रदायक अन्तर्वार्ता, अभिलेख सहितको सञ्चार  
अनुसन्धान, निर्दिष्ट समूह, नागरिकमा आधारित सर्वेक्षण पर्दछन् । नाभाले  
देहायका विषयमा अन्वेषण गर्दछ:

- साना हतियार ओसार-पसार, पारवहन, उपलब्धता र नियन्त्रण,
- सशस्त्र व्यक्तिका प्रकार र चरित्र,
- सशस्त्र हिंसा र यसको पीडाको असर तथा मात्रा,
- सशस्त्र हिंसा र त्यसको आर्थिक प्रभावमाथिको अवधारणा,
- सञ्चार माध्यममा सशस्त्र हिंसाका सामग्रीको प्रतिनिधित्व र प्रस्तुति  
नाभाका प्रकाशनहरूमा कार्यपत्र र विषय प्रस्तुतिहरू छन् जसमा  
अनुसन्धानका प्रतिवेदन, हिंसाजन्य सन्दर्भ, यसको प्रभाव, पीडक तथा  
पीडित तथा हिंसा न्यूनीकरण र नियन्त्रणका विषय समावेश छन् ।

नाभाका प्रकाशनहरू नेपाली र अंग्रेजी दुवै भाषामा उपलब्ध छन् ।

तिनीहरूलाई वेबसाईट (<http://www.nepal-ava.org/>) मार्फत  
डाउन-लोड गर्न सकिन्छ ।

मुद्रित प्रति स्मल आर्म्स सर्वेमा उपलब्ध छ ।

## श्रेय

लेखक: आरोन कार्प  
गुरुकपी सम्पादन: रोवर्ट आर्चर र एस्टेले जबसन  
प्रुफ रिडर: डोनाल्ड स्ट्राचन (stracd@yahoo.com)  
साज-सज्जा: रिचार्ड जोन्स (rick@studioexile.com)

लेखक अध्ययनका लागि निर्देशन दिने तथा विविध सहयोग गर्ने सुविन्द्र  
बोगटी, चार्ल्स किर्च, निक मार्स, सोनाल मारवाह, य्यान मुर्ते, साराह  
पार्कर, मिहेला राकोभिता र सागर रिजाललाई धन्यवाद दिन्छन् ।

## सम्पर्क ठेगाना

### स्मल आर्म्स सर्वे

४७ एभिन्सु ब्याङ्क  
१२०२ जेनेभा  
स्वीट्जरल्याण्ड  
फोन +४१ २२ ९०८ ५७७७  
फ्याक्स +४१ २२ ७३२ २७३८  
ईमेल [info@smallarmssurvey.org](mailto:info@smallarmssurvey.org)

 GENEVA  
DECLARATION

 Australian  
AID

Supported by Australian Aid, AusAID

 NEPAL  
ARMED VIOLENCE  
ASSESSMENT

 small  
arms  
survey